
Išėivijos politologų darbai

Šiame publikacijų skyrelyje rinksime ir skelbsime praeityje parašytus bei savo laiku nepasiekusius Lietuvos skaitytojo, bet nepraradusius savo reikšmingumo išėivijos politologų darbus.

Šį kartą pristatome Hillsdale (USA) kolegijos politinių mokslų profesoriaus Aleksandro ŠTROMO paskaitą ir straipsnį.

A.ŠTROMAS gimė 1931 metais Kaune. Baigė Maskvos universiteto Teisės fakultetą. Vilniuje įkūrė kriminalistinę laboratoriją, kuri vėliau išaugo į Teisminės ekspertizės institutą. 1973 metais išvyko į Angliją, kur dėstė Bradfordo ir Salfordo universitetuose. Vėliau persikėlė gyventi į Jungtines Amerikos Valstijas.

Paskaita "Politinė sąmonė Lietuvoje", skaityta 1977 metų Lietuvos Studijų Savaitėje, Anglijoje buvo straipsnių serijos pavidalu išspausdinta "Europos lietuvyje", o 1980 metais "Nidos" leidykla Londone išleido ją atskira knygute kartu su Tomo Venclovos komentarais. Tos knygutės pratarmėje autorius rašė, kad "per laiką, praėjusį nuo 1977 metų vasaros, Lietuvoje daug kas pasikeitė... Nežiūrint į visa tai, aš nutariau spausdinti šią knygutę, nepakeitęs nei vieno žodžio jos pirmiame 1977 metų tekste... Žinoma, aš operuoju senais faktais. Tačiau seni nereiškia pasenę. Galgi šiuo metu, kai nauji įvykiai bei faktai tokia gausia srove liejasi į mūsų sąmonę, ypač pravartu yra priminti skaitytojui apie tuos senesnius, sukonzentruoti dėmesį būtent į juos, kad nepasilikytų jie, užgožti nauji nomis, užmaršty ir galėtų dar tvirčiau įsirikiuoti į vieningą istorinę eigą, registruojančią lietuvių tautos politinę sąmonę, paskutiniųjų tarybiškai komunistinės priespaudos Lietuvoje dešimtmečių bėgyje."

"Politologijos" redakcija, vadovaudamasi analogiškais sumetimais, pristato šią pavyzdinę studiją ir Lietuvos skaitytojui.

Aleksandras ŠTROMAS

Politinė sąmonė Lietuvoje ir joje atsispindinčios krašto ateities vizijos

ĮVIRINYS

1. Oficiozinė LIETUVOS politinė sąmonė ir jos įtaka krašte:
 1. Truputis istorijos (nepriklausomybės laikai).
 2. Dar truputis istorijos apžvalga.
 3. Oficiozinės politinės sąmonės padėtis dabartinėje Lietuvoje.
 4. Oficiozinės politinės sąmonės poveikis į gyvąją Lietuvos politinę sąmonę:
 - A. Apolitizuojantis efektas.
 - B. Bukinamasis efektas.
 - C. Antagonizmas.

11. Gyvoji Lietuvos politinė sąmonė:
1. Teleologinė Lietuvos politinė sąmonė:
 - A. Nepriklausomybė.
 - B. Santvarka.
 - ©. Santykiai su Vakarais.
 - D. Kompaktinė tautinė visuomenė.
 2. Pragmatiškai taktiška Lietuvos politinė sąmonė.

I. OFICIOZINĖ LIETUVOS POLITINĖ SĄMONĖ IR JOS ĮTAKA KRAŠTE

Kalbant apie politinę sąmonę Lietuvoje, turbūt reikia pradėti nuo tos oficiozinės politinės sąmonės, kuri, kaip jūs žinot, tik viena tepasireiškia mūsų visuomenės gyvenimo paviršiuje, kuri brukama be perstojo per visas masinės informacijos bei komunikacijos priemones ir kuri, atrodo, yra nedaloma viešpataujanti Tarybų Lietuvos žmonių tarpe. Bet tai yra labai paviršutiniškas įspūdis. Tai yra, be to, ir visiškai klaidingas įspūdis bent jau todėl, kad ši oficiozinė politinė sąmonė niekada neturėjo gilesnių šaknų Lietuvoje, buvo iš pagrindų jai svetima. Taip staigiai tautos idėjinė orientacija pasikeisti negalėjo. Tai ne Minerva, kuri, kaip žinome, staigiai ir visiškai užbaigtu pavidalu gimsta iš Jupiterio galvos. Tačiau, iš antros pusės, būtų klaidinga galvoti, - o taip turbūt daug kas galvoja, - kad ta oficiozinė tarybinė, komunistinė sąmonė neturėjo Lietuvoje visiškai jokių šaknų ir kad jos nepalaikė bent tam tikri autentiškos krašto visuomenės sluoksniai.

1. Truputis istorijos (nepriklausomybės laikai)

Imant istoriškai, Lietuvos inteligentijoje dar nepriklausomybės laikais galima buvo įžiūrėti du pagrindinius sluoksnius: tą, kurio atstovai matė aukščiausią vertybę lietuviškume, Lietuvos valstybės tautinėje nepriklausomybėje, ir tą, kurio atstovai statė socialinę lygybę, visuomenės progresą aukščiau už bet kuriuos siaurai nacionalinius tikslus bei vertybes, o grynai nacionalinę orientaciją aplamai siejo su provincializmu, atžagareiviškumu, XX amžiaus sąlygomis, jų nuomone, netoleruotiniais. Nemažas skaičius tokių inteligentų buvo atvirai nusivylę nepriklausoma Lietuvos valstybe.

Jų nepatenkino jos socialiniai pasiekimai, jiems atrodė, jog tai, kad ji vienu ypu nelikdvidavo tradicinio mūsų krašto atsilikimo, galutinai neįveikė skurdo ir aplamai neįsteigė Lietuvoje žemiško rojaus, byloja prieš visą jos santvarką. Jų nuotaikos Lietuvos valstybės atžvilgiu buvo daugiau kritiškai destruktivos negu kniškai konstruktyvios.

Po 1926 metų gruodžio 17 dienos valstybinio perversmo Smetonos įvestasis patriarchalinės diktatūros režimas davė tokiom nuotaikom gausių papildomų argumentų. Užtenka paskaityti Teofilio Tilvyčio "Dičių", Petro Cvirkos "Franką Kruką" ir panašius progresyvios ano meto literatūros kūrinius, kad galėtume apčiuopiamai tokius kritinius nusistatymus pajusti. Ne tai, kad šitie inteligentai būtų buvę tiesioginiai Lietuvos nepriklausomos valstybės priešai. Toli gražu. Jie nieko tiesiogiai prieš nepriklausomybę

neturėjo, bet svarbiausia jiems buvo ne ji, o tai, kad Lietuva, nepriklausoma ar ne, bet geriau nepriklausoma negu ne, būtų pagal jų skonį gražesnė, internacionališkesnė, kai kam socialistiškesnė, o kai kam liaudiškesnė.

Tokių, kurie atvirai siektų Lietuvą įjungti į "didžiąją TSRS tautų socialistinę šeimą", buvo tik atskiri vienetai, ir tie be didesnio vardo ar įtakos (LKP nariai). Kiti, nors ir simpatizavo komunizmui bei SSSR, nors ir matė pastarojoje neabejotiną progreso išikūnijimą, vis dėlto atsižadėti nepriklausomybės progreso vardan nesiruošė. Klausimas dėl Lietuvos nepriklausomybės praradimo galimybės realiai iškilo jiems turbūt tik tada, kai 1933 metais Vokietijoje į valdžią atėjo Hitleris.

Progresistinės tokių kairiai radikalių inteligentų simpatijos Tarybų Sąjungai, jos "socialistiniams laimėjimams" paskatino daugelį jų priimti Lietuvos inkorporacijos į TSRS galimybę kaip realią ir netgi pageidautiną priešpriešą jos galimai inkorporacijai į hitlerinę Vokietiją. Visiškai neatsitiktina, kad kaip tik 1934-1939 metais Lietuvos Komunistų partijai pasisekė įsigyti tam tikrą platesnę įtaką bei autoritetą tradicinės Lietuvos inteligentijos dalyje, ko anksčiau jai pasiekti nepavykavo. LKP tiesiogiai pradėjo tada palaikyti ne tik vadinamieji progresyvūs inteligentai, bet ir ryškiau antitautininkiškai nusiteikę politiniai asmenys.

Justas Paleckis ir Juozas Vaišnoras - abu buvę aktyvūs liaudininkai - gerai iliustruoja šį teiginį. Jie, tiesa, tada dar nebuvo ir tuoj nepasidarė komunistų partijos nariais, nors ir glaudžiai su LKP jau bendradarbiavo, tačiau toks liaudininkas kaip Mečys Gedvilas jau 1934 metais nelegaliai įstojo į LKP ir buvo jos tikru nariu nuo tų metų (Paleckis ir Vaišnoras - nuo 1940. VIII, o ištisa buvusių liaudininkų grupė, rėmusi komunistus dar nepriklausomybės laikais, jų tarpe Marijonas Gregorauskas - tik nuo 1958 m.).

Taigi ta aplinkybė, kad Lietuvos kairiosios inteligentijos dalis tapo aktyvia tarybinės okupacijos šalininke ir jos įvestosios santvarkos ramsčiu, buvo kažkur visiškai dėsninga. Ir būtų neteisinga galvoti, kad, pavyzdžiui, Liudas Gira ar Petras Cvirka, Salomėja Nėris ar Antanas Venclova grynai prisitaikė tikrais ar karjeristiniams sumetimais užėmė tokią aktyvaus sovietų valdžios rėmimo poziciją. Jų motyvai iš pradžių buvo greičiausiai nuoširdūs ir netgi idėjiniai. O vėliau... Kam spėlioti, kas atsitiko vėliau? Vėliau jau šiaip ar taip buvo per vėlu, o gal, priedo, ir per patogu, o gal ir per baisu. Greičiausiai visko po truputį. Nepriklausomybės sąlygomis buvę nepataisomais romantikais, šie asmenys nepalygiamai baisesnės tarybinės tikrovės sąlygose tiesiog išmoko būti dar labiau nepataisomais realistais.

Komunistinė politinė sąmonė, be kairiai radikališiosios inteligentijos, buvo populiari ir tam tikroje dalyje Lietuvos tautinių mažumų, pirmoje eilėje žydų ir rusų tautinėse mažumose. Žinoma, tai buvo tik tų mažumų mažumos. Didžioji dalis Lietuvos rusų buvo ištikimi stačiatikiai ar pabėgę nuo komunistų emigrantai, kurie bijojo bolševikų ir nekentė tarybų valdžios gal labiau už bet ką kita Lietuvoje. Tačiau nedidelė dalis rusiško Lietuvos jaunimo simpatizavo naujai socialistinei savo valstybei, o be to ne be pagrindo tikėjosi, kad po to, kai Lietuva bus inkorporuota į TSRS, pasiruošusių su nauja valdžia bendradarbiauti rusų vaidmuo Lietuvos visuomenėje žymiai išaugs, o gal net ir taps vadovaujančiu. Taigi jiems buvo gana natūralu besąlygiškai remti TSRS prieš Lietuvą (lygiai taip, kaip tam tikriems Lietuvos lenkų sluoksniams - Lenkijai, o vokiečiams - Vokietijai).

Kai dėl Lietuvos žydų, tai jie buvo daugiausia visiškai lojalūs Lietuvos piliečiai. Plačiai žinomas jų nemenkas vaidmuo savanorių judėjime, dalyvavimas lietuvių tautos kovose dėl nepriklausomybės. Nepriklausomos Lietuvos visuomenėje žydiškoji mažuma buvo taip pat visiškai gerai integruota. Lietuvos vidutiniųjų klasių struktūroje žydų lyginamasis svoris buvo netgi ypač didelis. Aišku, kad jau vien dėl tos priežasties žydai negalėjo masiškai būti tarybų valdžios šalininkais, o atvirksčiai, buvo jos priešais, ką tarp kitko įrodo ir neproporcingai didelis okupacinės sovietų valdžios pačiais pirmaisiais jos viešpatavimo metais suimtų ir išstremtų Lietuvos žydų skaičius. Tačiau reikia pripažinti, kad komunistų tarpe žydų skaičius buvo taip pat neproporcingai aukštas. Tai buvo tie asimiliaciškai nusiteikę žydai, kurie per "socialistinius pertvarkymus" tikėjosi atsiekti sau pilną pilietinį pilnavertiškumą ir faktinį lygiateisiškumą su pagrindinės tautos atstovais. Socializmu jie manė pašalinti religines pertvaras, kurios vis dar skyrė juos nuo pagrindinių tautos sluoksnių, o be to, per jį tikėjosi apeiti ir savo specifiškai lietuviškos kultūrinės integracijos stoką, trukdžiusią jiems nepriklausomos, nacionalinės Lietuvos visuomenėje pilnai pasireikšti kaip intelektualinei jėgai. Priedo jie galvojo, kad su socializmu bus galutinai pašalintas ir antisemitizmas, įgyvendintas tas internacionalistinis idealas, kuris leis jiems pagaliau visiems iki vieno asimiliuotis ir užmiršti savo žydiškumą.

Netenka aiškinti, kaip žiauriai jie apsiriko, patekę Tarybų Sąjungoje į vieną antisemitiškiausių visuomenių pasaulyje. Tačiau kaip ten bebūtų šiandien, praeityje labai nedidelė dalis Lietuvos žydų (gana mikroskopinė šios mažumos mažuma) sudarė gana stambią proporciją toje menkoje, vos vieną ar kitą tūkstantį žmonių apimančioje grupėje, kuri buvo anuo metu Lietuvos Komunistų partija su visais jos tiesioginiais rėmėjais bei simpatikais.

Taigi šie du sluoksniai - tam tikra Lietuvos kairiosios inteligentijos dalis ir atskirų Lietuvos tautinių mažumų mažumos - kaip tik ir sudarė tą Tarybų valdžios (o kartu ir okupacinės santvarkos) pirminę socialinę atramą pačioje Lietuvos visuomenėje.

2. Dar truputis istorijos (okupacija)

Tarybų valdžiai Lietuvoje įsigalėjus, ypač jau prie "antrųjų rusų", kaip kad sakoma liaudyje (t.y. po karo), prie šių iš pat pradžių nuoširdžiai okupacinę santvarką rėmusių sluoksnių pritapo įvairaus plauko aiškūs konformistai bei karjeristai, kurie remtų bet kokią valdžią už bet kokią jos pyrago kąsnį ar, Vinco Kudirkos žodžiais tariant, - "už trupinį aukso, gardaus valgio šaukštą". Tačiau, be jų, buvo ir tam tikra dalis žmonių, ypač gausi lietuviško jaunimo tarpe, kuri perėjo į tarybinės santvarkos pusę iš visškai nuoširdžių paskatų. Daugeliui, ypač kitiems iš žemesnių visuomenės sluoksnių, Lietuvos jaunuolių (ir ne visada tik jaunuoliams, bet daugiausia jiems) su tarybų valdžios įkūrimu staiga atsivėrė tokios perspektyvos išeiti mokslus, įsijungti į aktyvų socialinį gyvenimą ir užimti visuomenėje stambesnę padėtį, apie kurias jie nė svajoti nebūtų galėję tradicinėje Lietuvos visuomenėje. Tai buvo, žinoma, didelė pagunda, prieš kurią atsispirti buvo sunku. Tuo labiau kad šiose jiems atsiveriančiose perspektyvose tokie žmonės (daugiausia, kartoju, jauni žmonės) buvo linkę matyti tarytum paties socia-

linio teisingumo įsikūnijimą. Todėl daugelis jų visiškai nuoširdžiai "suta-rybėjo" ir tapo netgi entuziastiškais komjaunuoliais bei partiečiais, nesąlyginiais Lietuvos įsijungimo į "didžiąją Tarybų Sąjungos tautų šeimą" šalininkais.

Tiems "lietuvių darbininkų ir darbo valstiečių vaikams", kurie dėl bet kokių paskatų (idėjinių ar savanaudiškų, n. svarbu) pasiryžo tapti naujo tarybinio gyvenimo veiksniais, buvo sudarytos tikrai neblogos sąlygos. Vilniuje ir Kaune buvo atidaryti vadinamieji rafbukai - stipendijas mokantieji pagreitinti gimnazijos baigimo kursai (8 klasės per trejus mokslo metus) žmonėms, kurie, baigę pradinę mokyklą, neturėjo sąlygų toliau mokytis ir turėjo eiti dirbti; visuose miestuose buvo įsteigtos vakarinės darbo jaunimo mokyklos, kurias galima buvo laisvai lankyti ir kuriose buvo galima įsigyti brandos atestatus, nenutraukiant darbo įmonėse ar įstaigose, ir pan.

Šių mokslo įstaigų abiturientams buvo sudarytos privilegijuotos sąlygos ir aukštajam mokslui universitetuose bei institutuose išeiti. Be to, buvo atidarytos ir įvairios vadinamosios "akademijos", pagreitinto "savų" specialistų paruošimo kursai. Pavyzdžiui, vos rašyti mokantį žmogų iš kaimo pasiųsdavo 6 mėnesiams į Vilnių, į vadinamąją "bacharovišką akademiją" (Bacharovas buvo anuo metu Lietuvos TSR prokuroras), ir iš jos jis jau išeidavo prokuroru ar teisėju. Dar kai aš dirbau advokatu (1952-55 m.), teisėjas ar prokuroras su aukštuoju mokslu Lietuvoje buvo didelė retenybė. Buvę kalviai, kareiviai, staliai, žemdirbiai ir panašių profesijų žmonės, visi be išimties mažaraščiai, absoliučiai dominavo Lietuvos TSR teismo bei prokuratūros sistemoje.

Tokiais pat principais buvo formuojamos ir kitos tarybų valdžios aparato Lietuvoje grandys ir iš šalies netgi nauja tarybinė lietuvių literatūra. Komjaunuoliškos "ugnelės" pagauti ar tiesiog galimybės iškopti į visuomenės viršūnę suvilioti, šiaip ar kitaip į aktyvizmą naujame gyvenime pasinešę, naujieji Lietuvos bolševikai pasidarė ištikimais komunistų partijos darbuotojais, o kokiame bare - saugume, teisme ar poezijoje - tą savo partinį darbą vedė, turėjo jiems jau antraeilės reikšmės. Kur patys jautė pašaukimą ar kur partija statė, ten ir ėjo. Iš tokių gana tipiškų partijos darbuotojų literatūroje paminėtini poetai Vladas Grybas ir Justinas Marcinkevičius, paminėtini todėl, kad abu jie buvo ir gana talentingi žmonės, ir iš pradžių visiškai nuoširdūs tarybiškai komunistinių įsitikinimų jaunuoliai.

Vladas Grybas rašė eiles, mėgdžiodamas Majakovskį, šlovindamas klasių kovą ir komunistų partiją kaip tos kovos pagrindinį veiksnį. "Nuo eilinio lig draugo Sniečkaus komunistai kovos parengty" - štai tipiško Vlado Grybo kūrybai eilutės. Tiesa, žiaurios neteisybės persunkto gyvenimo faktai sveidavo į vis didesnę konfliktą su Vlado Grybo įsitikinimais.

Nenorėdamas prarasti mito, į kuri taip šventai tikėjo, kuriuo taip įpras- mintai gyveno, Grybas stengėsi tų prieštaravimų nepastebėti. O tai buvo sunku, be alkoholio pagalbos net ir neįmanoma. Taigi Vladas Grybas pradėjo gerti, gerti be perstojo, be atvangos. Jis tapo tikru alkoholiu, bet konformistu nepasidarė. Kai net ir alkoholis nepadėjo jam paslėpti nuo savęs fakto, kad ne tiems dievams jis tarnauja, kad visas jo gyvenimas yra ne tik klaida, bet ir nusikaltimas, jis nusižudė. Aš Vladą Grybą asmeniškai labai gerai pažinojau ir žinau, apie ką kalbu.

Justinas Marcinkevičius nenusižudė. Apkaltinti jį konformizmo stoka

būtų neteisinga. Tačiau įdomu pažiūrėti į tai, kokia buvo jo kūrybos evoliucija. Nuo ankstyvų komjaunuoliškų eilėraščių ir 1961 m. pagal Valstybės Saugumo Komiteto (KGB) pavedimą parašyto romano "Pušis, kuri juokėsi" jis per nors ir spekuliatyvinį, bet jau vis dėlto lietuviškai tautiškai spekuliatyvinį "Mindaugą" išaugo iki to, kad parašė "Katedrą", kurią nors ir galima pavadinti konformizmo manifestu, tačiau manifestu, pagrįstu jau toli gražu nebe bolševikine, bet grynai tautine politine sąmone.

Prie Grybo ir Marcinkevičiaus evoliucijos kelių mes dar grįšime. Šiuo metu norėčiau tik pabrėžti, kad ir Grybas, ir Marcinkevičius, ir daugelis tūkstančių panašių į juos Lietuvos jaunuolių (ir ne visada tik jaunuolių) tarybų valdžios įsitvirtinimo laikotarpiu krašte visiškai nuoširdžiai perėjo į jos pusę ir sąmoningai tapo oficialinės politinės sąmonės nešėjais.

Zinoma, didžiulės Lietuvos visuomenės daugumos - tiek vyresniųjų, tiek ir jaunesniųjų jos narių daugumos - politinė sąmonė kaip buvo, taip ir tarybinėmis sąlygomis liko tautiškai nepriklausomybinė. Pilietinis karas, kuris vyko Lietuvoje ištisus 8 metus (1944-1952), buvo ne kas kita, kaip tik atviras šių dviejų politinės sąmonės formų susikirtimas. Todėl aš ir vadinu jį *pilietiniu karu*, o ne paprastu tautos pasipriešinimu okupantui, vadinu taip todėl, kad pačioje tautoje vis dėlto atsirado jėgų, iš idėjinių sumetimų perėjusių į okupanto pusę ir kariavusių už jo atneštąją naują tvarką (vadinamieji "sribai", o ne tik poetai). Zinoma, iš abiejų pusių buvo gana daug žmonių, kuriems rūpėjo ne tiek Lietuva, kiek jų nuosavas kailis.

Net partizanų gretose buvo tokių, kurie kovojo su ginklu rankose ne tiek už Lietuvą, kiek už savo asmeninį saugumą, nes žinojo, kad su jais tarybų valdžia dėl vienokių ar kitokių priežasčių tikrai susidoros. Zinoma, tokių konformistiškai savanaudiškų elementų buvo kur kas daugiau okupacinės valdžios pusėje; partizaniniame judėjime vis dėlto dominavo idealistai, savo teisybę įsitikinę kovotojai. Bet, kartoju, tokių įsitikinusių, idealistiškai nusiteikusių žmonių buvo iš abiejų pusių, kaip iš abiejų pusių buvo grynų konformistų.

Šiaip ar taip, mums svarbu čia pabrėžti, kad partizaninis judėjimas, kol jis egzistavo, buvo nacionalinės, nepriklausomybinės Lietuvos politinės sąmonės savotiška jungiamąja grandimi; lygiai kaip ir per konfrontaciją su juo, Lietuvos gyvoji politinė sąmonė visame savo prieštaringame anais metais spektre akivaizdžiai reiškėsi mūsų visuomenės gyvenime, galėjo būti stebima, registruojama ir atitinkamai vertinama. Tuo istoriniu laikotarpiu Lietuva buvo nors jau ir pasikeitusi (daug vis dėlto jau atsirado tarybinės santvarkos rėmėjai), bet iš pagrindų vis ta pati Lietuva, kurią po karo palikę kraštą išėiviai gerai pažinojo.

Padėtis šia prasme iš pagrindų pasikeitė pilietiniam karui pasibaigus. Aktyvios rezistencinės jėgos iki 1952 metų visos karinės bei politinės TSRS galybės pastangų dėka buvo likviduotos (nors paskutinis Lietuvos partizanas Kraujelis sugebėjo išsilaikyti net iki 1965 m. ir tik tada buvo sąaugumiečių surastas ir vietoje nušautas). Tai, kas joms pakeisti neatsirado naujų aktyvių rezistencinių jėgų, anaipol nereikia, jog Lietuva pasid. vė tarybų valdžiai ir organiškai priėmė ją su visomis jos vertybėmis bei oficialine politine sąmone. Jokiu būdu ne. Tiesiog ilgų ir kruvinių 8 metų bėgyje buvo praktiškai įrodyta, kad tarptautinio taikaus sambūvio sąlygomis tiesioginis pasipriešinimas okupacijai yra ne tikai beperspektyvinis, bet ir pragaištin-

gas reikalas, nes jis stato į tiesioginį pavojų fizinę tautos egzistenciją. Nutraukdama aktyvų pasipriešinimą okupantui, tauta vadovavosi grynai savo politinio realizmo jausmu, kuris jai diktavo, kad būtina kažkaip prisitaikyti prie okupacijos sąlygų, idant tauta sugebėtų iki geresnių laikų išlikti gyvu nacionaliniu organizmu, tuo labiau jog ir tie geresni laikai vienos mūsų tautos pastangomis negali būti sukurti.

3. Oficiozinės politinės sąmonės padėtis dabartinėje Lietuvoje

Taigi apie jokią vidinę lietuvių tautos kapitaliaciją Tarybų Sąjungai negali būti nė kalbos. Nacionalinė nepriklausomybinė tautos politinė sąmonė niekur neišnyko. Su pilietinio karo pabaiga išnyko tik ta jungiamoji grandis, kuri ją darė apčiuopiamu, visuomenės gyvenime aktyviai besireiškiančiu pradū. Praradusi šią jungiamąją grandį, nacionalinė-nepriklausomybinė tautos politinė sąmonė tarytum susiatomino ir persikėlė į individualaus Lietuvos žmonių vidinio pasaulio sferą. O visą socialinį paviršių nedalomai užvaldė oficiozinė politinė sąmonė, tuo būdu pasidariusi ir vienintele tiesiogiai pastebima Lietuvos visuomenės idėjinė jungiamąją grandimi. Aišku, kad tarp socialiniame paviršiuje dominuojančios oficiozinės politinės sąmonės ir nacionališkai nepriklausomybinės atskirų individų politinės sąmonės atsirado susvetimėjimo, alienacijos ryšys.

Oficiozinė politinė sąmonė išorėje priimama kaip tam tikra konvencionali socialinio elgesio forma (tai ir yra prisitaikymas), tačiau jokių poveikio žmogaus vidiniam pasauliui, jo veiksmų motyvacijai ji neturi. Ogi svarbiausia turbūt yra tai, kad šis idėjinio susvetimėjimo arba alienacijos reiškinys po pilietinio karo pabaigos tapo visuotiniu ir absoliučiu. Mat jei anksčiau su oficiozine politine sąmone savo individualią politinę sąmonę dar galėjo identifikuoti nors tam tikri Lietuvos visuomenės elementai, tai dabar tokių elementų jau nebeliko. Paradoksaliau, bet faktas: totalinė oficiozinė politinė sąmonės pergalė Lietuvos visuomenės paviršiuje ilgai nei išsiliejo į tokį patį totalinį jos žlugimą individualioje Lietuvos žmonių politinėje sąmoneje. Čia mes ir grįžtame atgal prie jau minėto tokių žmonių kaip Vladas Grybas ar Justinas Marcinkevičius idėjinės evoliucijos reiškinio.

Gyvenimo patyrimas turbūt yra geriausias politinis mokytojas, ypač tiems žmonėms, kurie vadovaujasi ne tiek asmeninės naudos, kiek asmeninių dvasinių vertybių diktuojamais sumetimais. Tie idealai, tie lūkesčiai, kuriuos Lietuvos komunistinių įsitikinimų žmonės siejo su naująja santvarka, visiškai nepasiteisino. Laisvės liko mažiau, neteisybės - daugiau; upės kraujo buvo pralietos, pasirodė, tik tam, kad į valdžios teikiamąsias privilegijuotas pozicijas būtų pasodinta saujelė komunistinių aparatinkų ir pasiryžusių jiems besąlygiškai tarnauti "parvenue", kurie tiesiogine prasme "iš purvo iškilo į kunigaikščius" ("iz griazi v kniazi", kaip rusai sako). Jie neabejoję liet: kraujo upes ir toliau, kad tik atgal į tą purvą nebegrižtų; o ir tie patys aparatinkai bei jų pakalikai irgi atsidūrė svetimųjų kontrolėje bei priežiūroje, be jokios savarankiškos valios ar teisės parodydami kokią nors savo iniciatyvą.

Tautinio bei asmeninio beteisiškumo sąlygomis, kurių jau negalima buvo pateisinti nei karo, nei klasių kovos, nei kitomis ypatingomis aplinkybėmis, netgi ir komunistinių įsitikinimų žmonės pradėjo labai greitai

blaini. Štai ir nusišovė Vladas Grybas. Tačiau kam vėl minėti jau kartą panaudotą pavyzdį, jei turime autoriaus iš Lietuvos, pasirašiusio T. Zenklio slapyvardžiu, liudijimą apie patį amžiną atilsį Lietuvos komunistų daugiametį vadą Antaną Sniečką?

Parašytame iš karto po Sniečkaus mirties straipsnyje-nekrologe T. Zenklys, kuris, matyti, Sniečką gana intymiai pažinojo, rašo, kad per pastaruosius 20-25 metus Sniečkus irgi neatpažįstamai pasikeitė. "Iš pradžių Maskva ir svajoti negalėjo apie uolesnį jos valios įgyvendintoją Lituvoje", rašo T. Zenklys. Tačiau "kuo toliau, tuo labiau Sniečkaus veikloje pastebima tautinė orientacija, partikulierių Lietuvos interesų gynyba, pastangos pirmoje eilėje rūpintis Lietuvos kaip krašto plėtote, jos gyventojų gerbūvio kėlimu" ("Akiračiai", 1974, Nr.3 (57), p.7). Taigi dvasinė evoliucija, nusivylimas tarybine santvarka ir praregėjimas, kad ne tiems dievams tarnauja, liečia net patį fanatiškiausią Lietuvos komunistą, ką jau čia kalbėti apie kitus.

O pažiūrėkime į mudu su Tomu! Ar mes nebuvo me komjaunuoliai, ar netikėjome šventai į marksizmo-leninizmo tiesą, į šviesų komunistinį mūsų šalies rytojų? O ar koks nors jurašas daug kuo skyrėsi nuo mūsų? Tai netgi charakteringa, kad tie, kurie žiūrėjo į tarybinę santvarką kaip į savo nuosavą sistemą, kurie ja tikėjo, o ne šiaip sau iš patogumo prie jos prisitaikė. - ja nusivylė ir pirmieji stoji jos kritikuoti.

Tradicinė nacionalinė opozicija buvo šia prasme kur kas išmintingesnė, o - todėl ir tylesnė, nepastebimesnė. Todėl aš kaip tik ir teigiu, kad Vlado Grybo 1954 metais įvykusi savižudybė buvo lyg simbolinis paskutinio idėjinio Lietuvos komunisto susidorojimas su pačiu savimi. Po jo Lituvoje turbūt nebeliko nė vieno lietuvio ar net ir nelietuvio, bet susijusio su tradicine Lietuvos visuomene asmens, kuris idėjiniais sumetimais remtų egzistuojančią Lituvoje politinę santvarką ar tikėtų į tarybų valdžios bei komunizmo idealus.

Taigi, dar kartą kartuju: oficiozinė politinė sąmonė egzistuoja šiuo metu Lituvoje pilno susvetimėjimo, pilnos alienacijos sąlygomis. Ji neturi nieko bendro su gyvąja tautos politine sąmone; ji prarado su ją net ir tą menką saitėlį, kuris kadaise, kaip aš bandžiau parodyti, vis dėlto egzistavo.

4. Oficiozinės politinės sąmonės poveikis į gyvąją Lietuvos politinę sąmonę

Tai kokia gi jis vis dėlto yra, ta gyvoji Lietuvos politinė sąmonė? Prieš atsakydami į šį klausimą, pasistenkime išsiaiškinti, ar ji kaip kolektyvinė sąmonė dar iš viso tebeegzistuoja, t.y. ar oficiozinė politinė sąmonė, nesugebėjusi nei plačiau įsiskverbti į Lietuvos žmonių vidinį pasaulį, nei, kai vis dėlto įsiskverbti pavykdavo, jame išlikti, savo monopolinės padėties visuomenėje dėka neužgožė, neišnaikino bet kokios politinės sąmonės liekanų mūsų žmonėse aplamai. Šis klausimas nėra bergždžias. Mat oficiozinė politinė sąmonė neleidžia viešai pasireikšti (ir ne tik bendravisuomeniniame, bet ir grupiniame lygyje) bet kuriai kitokiai negu ji pati politinės sąmonės formai. Kitaip sakant, bet kurie visuomeniniu mastu pastebimi idėjiniai pasireiškimai (jei jie nėra pagrindinio ar atvirai rezistencinio pobūdžio) vyksta užduotuose oficiozinės politinės sąmonės rėmuose.

A. Apolitizuojantis efektas

Tokia padėtis neišvengiamai sukelia, - negali nesukelti, - politinės rezignacijos, apolitiškumo, socialinio autizmo efektą. Juk jei vienintelės totaliai viešpataujančios politinės doktrinos, jos vertybių sistemos nepriimi, o kitokios pareikšti (ir netgi anosios, oficialiosios, kvestionuoti) negali, tai nuo politikos imi instinktyviai trauktis; saugiai prie jos prisiliesti šleikštis, kaip prie tos rupūžės, o nesaugiai - bijai, kaip tos gyvatės su mirtinu geluoniu. Tačiau absoliutus apolitiškumas absoliučiai politizuotoje visuomenėje, kokiom kvaziaristokratinėm skraistom ji bedangstytum, yra tolygus moraliniam cinizmui arba, geriausiu atveju, - eskapizmui, pabėgimui nuo tikrovės. Juk taip samprotaujama: "Mes aštuonerius metus kariavome ir nieko neiškariavome, o tik praradome savo tautos gražiausią žiedą. Dabar nekariaujame ir kažkaip gyvenam, maža to, daug geriau gyvename nei gyvenę. Kraštas vystosi, gerovės šiokios tokios irgi pasiekta. Galvoti apie politiką - bergždžias užsiėmimas. Vis tiek nieko neišgalvosi, nes čia jėga sprendžia, o ne mintis. O netgi jei ką sugalvotume, tai savo jėgomis vis tiek nieko nepadarytume. Taigi neapsimoka nei prasidėti. Gyvenkime, ir tiek, kol gyventi leidžiama. Ir nėr čia ko! Šakotis ar priešintis ne mūsų, o neišmanėlių ir durnių užsiėmimas".

Tačiau žmogus todėl ir yra žmogus, o ne galvijus, kad jis negali "gyventi, ir tiek, kol jam gyventi leidžiama". Neturėdami galiuybės savo dvasinei žmogiškai esybei pilnai pareikšti oficialiame visuomeniniame gyvenime, žmonės ieško įvairių kompensacijų. Jie arba užsidaro savyje, siaurame savo šeimos rate, arba buriasi į neformalias draugų grupes pagal pažintis ir kokius nors bendrus interesus. Yra visokių tokių neformalių "draugiškų" grupių, tačiau tik labai retai jos susikuria bendrų politinių interesų pagrindu. Aukštesniuose inteligentijos sluoksniuose koncentruojamasi į "gryną" meną, "gryną" kultūrą, į estetiką (rečiau, bet kartais - ir patį etiką, kas jau artėja prie politikos); kitur dėmesys telkiamas į sportą, buitį ir pan., bet beveik visur - visur beveik be išimties - dominuoja vis tiek tuštuma, slogus beprasmiškumo, nerealizuotumo jausmas. Tokia padėtis žmogui nepakenčiama, ir, bandydamas užpildyti tuštumą, pabėgti nuo beprasmiškos kasdienybės ir nuo sąžinės graužimo (kaip tas pats Grybas), jis pradeda gerti. Nors ir sakom, kad "geria kaip rusas", bet ir patys nuo tų rusų neatsilikam. Tiesiog kaip smakai maukiam, ir pamažu alkoholis tampa mūsų tikrųjų, nedirbtinių interesų dėmesio centru. Daugelis neformalių grupių, apie kurias ką tik šnekėjau, susispiėčia galų gale prie degtinės ar konjako bokos (o kas skurdesni, tie prie "rašalo" - taip Lietuvoje vadina pastiprintą saldų aitrų raudonos spalvos pigų vyną). "Sobutylnik" - rusiškas žodis - įein šiandieną į lietuvių kalbą, ir versti jo niekam nereikia. Gėrimas ypač yra paplitęs partinių viršininkų ir oficialių menininkų bei literatų tarpe. Tai nenustabu. Jie daugiausia meluoja, daugiausia trypia savo sąmonę ir sąžinę, jiems ir gerti daugiausia reikia. Jiems gėrimas pasidarė net savotišku kultu, tapo ištikimybės simboliu pakaitalu (kartu su dalyvavimu į "ideologinėse priemonėse" - įvairiuose susirinkimuose, mitinguose, deklaracijų priėmimo ir pan.). Jei negeri, esi įtartinas, esi kitoks ir, greičiausia, priešas; nuo tavęs kuo greičiau reikia atsikratyti. Kazys Saja net pjesę apie tai parašė. Joje vyriausiasis herojus yra toks sąžiningas vaikinys, pakelt

rajono atsakingo komjaunimo darbuotojo postą. Jis stengiasi dirbti stropiai, sąžiningai, kuo tiksliau vykdyti partijos direktyvas, o ji visi viršininkai už tai tik uja, tik pjudo ir nekenčia jo baisiausiai. Paskui net bylą jam suprovokuoja, į teismą atiduoda. Tik vėliau pjesės nerojus supranta, kad "šauanieji" kolegos nekenčia jo už tai, kad jis su jais negeria; o jis galvoja, kad komunistui gerti nedera... Praktiškai "komunistuose" net specialus alkoholinis jumoras buvo sukurtas; pavyzdžiui, gerdami degtinę jie sako: "Ir kaip ją, tokią bjaurybę, nepartiniai geria; kitas reikalas mes, komunistai, kurie privalome visa tai, kas nemaloniausia bei sunkiausia, sau užsikrauti".

Gėrimas nėra pigiausias laiko praleidimas. Jam reikia pinigų, ir nemenkų. Čia ir prasideda korupcijos bei grobstymų klestėjimas. Ir ne vien tik dėl to. Oficiozinės politinės sąmonės visiško susvetimėjimo atmosferoje nebelieka pagarbos aplamai jokiom oficialiai pripažintom vertybėm, tame tarpe ir visuomeniniam turtui. "Grobk, kas prigrobta!" - štai koks šūkis yra itin populiarus. Grobsto visi, kas gali ir kiek įstengia, o prižiūrinčius, kad negrobstytų, apr' pina gerais kyšiais (vėlgi charakteringa patarlė sukurta: "Pats vienas rysi - paspringsi"). Net ir tie, kurie nelabai geria, grobsto netgi labai labai. Tie tai jau prancūzų karaliaus Louis Philipo laikų (1830-1848) šūkiu vadovaujasi: "Turtėkit!" Tuo labiau, kad ir valdžia tam šūkiui nelabai prieštarauja, tik priduria prie jo: "...bet nepolitikuokit!" Taip susidaro gara gausios neformalios grobstytojų grupės, savotiškos mafijos, kurių nariai, gerai išgėrę, pradeda rusiškai plūstis, o kai keikia vienas kitą, tai jau lietuviškai sako: "Kad tu, rupūže, visą savo gyvenimą vien tik iš savo algos gyventum!" Taigi moralinio cinizmo paplitimas Lietuvos visuomenėje yra vienas pagrindinių oficiozinės politinės sąmonės monopolistinės ir kartu alienuotos padėties toje visuomenėje padarinių.

Moralinis cinizmas, kaip ir paprastas apolitiškumas, pabėgimas į "grynus" meninius ar materialistinius, "skudurinius" interesus, žinoma, pilnai politinės sąmonės nepakeičia. Politinė sąmonė vis tiek užima žmoguje šokią tokią vietą, bet egzistuoja ji užgožta forma, dažnai po apolitiškumo skraiste, ir vieta jai priklauso ne pirmutinėse sąmonės pakopose. Žmonės TSRS siekia savo konkrečių tikslų ne politiniais būdais, o per moralinio cinizmo ir jam giminingas apraiškas. Tai žymiai prisideda prie politinio lauko jų sąmonėje susilpnėjimo, o tai savo ruožtu labai džiugina valdžią, kuri moralinį cinizmą dar toleruoti gali, o stipraus politinio lauko tai jau ne.

Ryšium su tuo aš norėčiau atkreipti jūsų dėmesį į du reportažus apie Lietuvą, ne per seniausiai pasirodžiusius Vakarų spaudoje. Aplankęs Lietuvą liberalaus anglų dienraščio "The Guardian" korespondentas Džonatanas Stylas pažymėjo jam didelį įspūdį padariusį palyginti aukštą Lietuvos gyventojų materialinės gerovės lygį (nesigilindamas į jo šaltinius) ir priėjo išvada, kad "Baltijos r' spublikų problemos yra šiuolaikinės besivystančios visuomenės problemos, kurios netur. nieko bendro su klausimu apie tai, ar jų reikalai galėtų susiklostyti kitaip praėjusio karo metu". Tačiau su nuostaba ir netgi su tam tikru erzeliu Stylas visgi priverstas konstatuoti, kad "kiekvienas Baltijos respublikų lankytojas, būdamas tenais, tuoj pat susiduria su kontroversinėmis problemomis, liečiančiomis nepriklausomybę ir nacionalizmą, kurios išreiškiamos ar atvira, ar kad ir paslėpta forma". O apsilankęs Lietuvoje stambiausio Šveicarijos laikraščio "Neue Zuericher Zeitung" korespondentas, pasirašęs R.M. inicialais,

nustebo, kad Lietuvos visuomenėje vyrauja noras praturtėti, gobšumas, kad žmonės ten yra "sulindę į privatinio abuojumo kiautą, į materialinių vertybių kaupimą", kad kovos už nepriklausomybę ar aplamai nacionalinės egzistencijos problemos juos jaudina kur kas mažiau už jų asmeninę gerovę ar sėkmę. Iš tiesų abu korespondentai pasakė tą patį, tik skirtingai įvertino pastebėtą situaciją. Vienam (Stylui) pasirodė, kad apolitiškas pragmatizmas dar nepakankamai Lietuvoje įsivyravo, kad žmonėms ten vis dėlto dar rūpi tokie, jo nuomone, neesminiai klausimai kaip nepriklausomybė ir nacionalizmas (t.y. tai, kas susiję su jų politine sąmone); o kitam (R.M.) apolitiško pragmatizmo atmosfera Lietuvoje pasirodė pernelyg dominuojanti, tuo tarpu kai politinė sąmonė (nepriklausomybinis nacionalizmas) užimanti žmonių vertybinių pirmenybių sistemoje perdėm menką vietą. Nepriklausomai nuo savo skirtingo situacijos įvertinimo, abu korespondentai pačią situaciją atspindėjo teisingai - politinis laul as, kad ir susilpnintas apolitiškumo bei kartais net iki kraštutinio moralinio cinizmo nueinančio savanaudiškumo, vis dėlto Lietuvoje egzistuoja, o tai reiškia, kad egzistuoja ir gyva politinė sąmonė. Monopolinė oficiozinės ideologijos padėtis, nors ir turi tai gyvai politinei sąmonei neabejotinos ir netgi gana stiprios neigiamos (apolitizuojančios) įtakos, tačiau nei jos identifikuoti su savim, nei aplamai ją kaip tokią likviduoti nesugebėjo.

Man ne visai aišku, ar šitie faktai gerai suvokiami išeivijoje. Iš vienos pusės, tenka susidurti su pažiūra, kad gyva politinė sąmonė krašte yra išlikusi beveik lygiai tokia pati, kokia buvo prieš 1944 metus, ir todėl politinei išeivijai reikia apsiriboti tuo, kad ji tai sąmonei atstovautų užsienyje; kai dėl krašto, tai jis, palankiom sąlygom atsiradus, savo paties jėgomis išspręs savo problemas, atgims iš pelenų, kaip tas paukštis feniksas, o todėl išeivijos vaidmuo krašto gyvenime vykstančiuose procesuose nėra ir neturi būti labai didelis ar reikšmingas. Iš kitos pusės, susidūriau ir su visiškai priešinga (tačiau, kaip bebūtų keista, prie panašių išvadų vedančia) pažiūra, pagal kurią bolševikams vienokiu ar kitokiu laipsniu pavyko lietuvius inoktrinuoti ir juos paversti ištikimais krašte viešpataujančios politinės sistemos nariais. Iš čia nepasitikėjimas krašto žmonėmis, siekimas išsaugoti tautines vertybes bei tautinę ideologiją išeivijoje, izoliuotai nuo krašto, tačiau su viltimi bei neru jas kraštui gražinti tada, kai jis vėl taps laisvas (kaip? prieš savo paties valią?). Manau, kad pastaroji pažiūra gana tiksliai atsispindėjo įvykyje, kurį įdomiai aprašo "Akiračiuose" Bronys Raila: "Kai praėjusią žiemą (žr. 1977 m. sausio mėn. "Akiračius") pacitavau Lietuvą aplankiusio Bostono jaunuolio gilų pajutimą, kad dabar jam "Lietuva - tai ne (jos komunistinė) santvarka", kažkam nepatikau ir priekaištų gavau. Sakę klystęs tasai jaunuolis, klystu, klaidinu ir aš. Lietuva rusų ir lietuvių bolševikų užvaldyta. Praktikoje tu neatskirsi santvarkos nuo Lietuvos. Reikia be jokių kompromisų kovoti kartu prieš abi. Muškimės už pilną išlaisvinimą" (1977 m. birželis, Nr.6 (90), p.12).

Abidvi šios kraštutinės pažiūros prieštarauja faktams, kuriuos bandžiau anksčiau čia išdėstyti, ir yra dėl to neteisingos; ir ne tik dėl to, o taip pat ir dėl savo kraštutinumo - kraštutinės pažiūros niekada nebūna teisingos; teisybė, kaip tai jau žinojo romėnų Horacijus, visada yra centre, viduryje. Tuo labiau yra neteisingos tos išvados, kurios daromos iš šių pažiūrų.

Pirmoji pažiūra ignoroja faktus, taip ryškiai išdėstytus R.M. inicialais

pasirašytoje korespondencijoje "Neue Zuericher Zeitung", t.y. ignoruoja politinio lauko reliatyvų silpnumą Lietuvos žmonių sąmonėje. Per tokį ignoravimą ateiname prie gana patogios išvados, kad išeivijai krašto politinė sąmonė nėra ko labai rūpintis. Gal ir patogų taip samprotauti, bet kaip klaidinga! Net jeigu su individualia politine sąmone krašte ir būtų visiška tvarka (bet taip nėra), tai kokia gi ten padėtis su visuomenine politine sąmone? Juk aišku visiems, kad padėtis nekokia. Jau vien dėl stokos krašte tos jungiamosios grandies, kuri leistų individualiai politinei sąmonei visuomeniškai reikštis, išeivijai turėtų kilti teisėtas ir gilus susirūpinimas. Ir ar ne natūralus jos atsakymas į tokį susirūpinimą būtų koncentruotos pastangos paversti pačią save, t.y. politinę Lietuvos išeiviją, kaip tik tokia gyvos krašto politinės sąmonės jungiamąją grandimi visos lietuviškos visuomenės mastu? O priedo ir pats politinio lauko silpnumas individualios krašto žmonių sąmonės struktūroje primygtinai reikalauja iš politinės išeivijos nuolatinės, kasdieninės į kraštą nukreiptos veiklos tam politiniam laukui kiek įmanoma stiprinti. Stiprinti visais galimais šviečiamosios veiklos būdais, t.y. per radiją, per spaudą (kuria visais prieinamais ir net neprieinamais keliais reikia gabenti į kraštą), per asmeninius kontaktus abiejose geležinės uždangos pusėse ir t.t.; ir ne tik šviečiamaisiais, bet ir įvairiais kitais būdais, pavyzdžiui, savo pačios politiniais veiksmais, tame tarpe diplomatinėmis akcijom, laisvės maršais, gyvom reakcijom į politinius įvykius krašte ir t.t. (į krašto problemas nukreipti išeivijos politiniai veiksmai patys savaime be galo stiprina Lietuvos žmonių sąmonėje politinį lauką, nes jie koncentruoja jų dėmesį į politinį veiksma, mažina desperaciją, politinio vienišumo jausmą, teikia naujų laisvės vilčių, rodo, kad "tautiečiai užsienyje mūsų neužmiršta, veikia mūsų labui" ir tuo juos pačius skatina: "o todėl ir mes turime kažką veikti čia"); visa savo veikla, skirta ir užsieniui, ir kraštui aplamai.

Antroji pažiūra yra tiek akivaizdžiai klaidinga, tiek aiškiai prieštarauja faktams, kad jos ir griauti specialiai nereikia. Tos pažiūros besilaikantiems norėčiau tik pasakyti: "Nustokite, susimildami! Ar nematote, kad bolševikai Lietuvoje (ir ne tik Lietuvoje, bet ir TSRS aplamai) yra absoliutūs idėjiniai bankrotai, politiniai impotentai, jau nebesugebantys nieko apvaisinti ar indoktrinuoti? Ar nematote, kad jie bijo jūsų, bijo kaip to miršies angelo, o kad jums jų visai nėra ko bijoti? Juk jūs ofenzyvoje, jūs puolate, o tegu jie ginasi, kaip moka. Ar nesuprantate, kad tokia savo pažiūra į krašto padėtį reiškiate okupantui niekuo jo neužsitarnautus komplimentus ir faktiškai atiduodate Tėvynę jos priešams? Kraštas žiūri į jus su viltimi, laukia jūsų paramos, ieško su jumis ryšio, tiki jumis. Nejaugi jūs atsuksite kraštui nugarą ir tą jo viltį, tą jo tikėjimą jumis taip lengvai palaidosite?" Išvada gi iš visos šios ilgokos tirados paprasta: oficiozinė politinė sąmonė neturi krašte jokios rimtesnės bazės ar nuoširdesnės paramos, todėl išeivija savo pažiūrose į kraštą turi griežtai skirti tautą nuo politinės krašto sistemos, turi matyti tautoje, kaip visumoje, priešpriešą, antipodą tai sistemai. Jei šią išvadą priimsime, tai vėlgi neišvengiamai turėsime priimti tokią savo politinės veiklos programą, kurios dėmesio centre bus kraštas, jo problemos, visi tie uždaviniai, kuriuos bandžiau paformuluoti, kritikuodamas pirmąją pažiūrą. Ir, žinoma, ryšiai su kraštu; visokeriopai skatinami, visokeriopai puoselėjami tam, kad išeivija ir kraštas galėtų tapti vieninga jėga,

veikiančia krašto laisvinimo kryptimi (su išėivija, atliekančia gyvosios, tautiškai nepriklausomybinės ; dilitinės Lietuvos sąmonės visuomeninės jungiamosios grandies funkciją).

Neigiama oficiozinės politinės sąmonės monopolinės padėties įtaka gyvajai krašto žmonių politinei sąmonei pasireiškia, deja, ne vien tiktai politinio lauko pačioje žmonių sąmonės struktūroje susilpninimu, pernelyg aukštu apolitiškumo bei socialinio autizmo (o absoliučiai politizuotoje visuomenėje kartu ir moralinio cinizmo) išsivystymo laipsniu. Ji, ta monopolinė oficiozinės politinės sąmonės padėtis visuomenėje, sukelia ir dvi kitas gana svarbias pasekmes gyvoje krašto politinėje sąmonėje. Aš pavadinčiau tas dvi pasekmes: a) bukinamuoju efektu ir b) antagonizuojančiu efektu.

B. Bukinamasis efektas

Bukinamasis efektas yra bene labiausiai tiesioginis oficiozinės politinės sąmonės monopolinės padėties padarinys. Visa politinė, istorinė bei kultūrinė informacija, kuri per laisvai visam kraštui prieinamas masinės komunikacijos priemonės pasiekia žmones, yra aiškiai pajungta oficiozinei politinei sąmonei, jos įdiegimo uždaviniams. Pagal šių uždavinių reikalavimus informacija yra dalinai nuslepia, dalinai iškreipiama, dalinai sufalsifikuota; o visi alternatyvūs informacijos šaltiniai yra rūpestingai blokuojami. Išskaičiavimas čia paprastas. Ne kiekvienas žmogus eis į archyvus, bibliotekas, stengdamasis nustatyti tikrąją reikalų padėtį. O ir tuose archyvuose bei bibliotekose kontroversinės medžiagos jis negaus; ji visa po užraktu, specfonduose, o kartais jos ir visai tenai nėra (ypač užsieninė). Atskirtas nuo objektyvios informacijos šaltinių, Lietuvos žmogus, kad ir nepriimdamas oficiozinės politinės sąmonės, instinktyviai atstumdamas per jos filtrus teikiamąsias žinias, vis tiek lieka dezinformuotas, suklaidintas, dezorientuotas. Jam dažniausiai trūksta teisingos nuovokos apie padėtį savo paties respublikoje ir Tarybų Sąjungoje aplainai (užsienio radiją klauso visi, bet ne visada sistemingai, o ir tos pačios radijos informacijos nepakanką, per daug ji lakoniška ir praskiesta antraeilės reikšmės pranešimais); trūksta elementarių žinių apie savo tautos istoriją bei tradicijas, ypač tų žinių, kurias valdžia nuo jo specialiai slepia; pagaliau trūksta jam ir orientacijos šalies bei pasaulio politinėje situacijoje. Politinio lauko žmonių sąmonėje silpnumas mažina susidomėjimą visais tais klausimais, o tai dar labiau stiprina nurodintąjį bukinamąjį efektą. Žinoma, kai kam informacijos nepakankamumas yra tik akstinas tos informacijos visur ieškoti (o kas ieško, tas ir randa). Dėl to yra Lietuvoje nedidelis skaičius labai gerai (kartais net daug geriau už laisvus vakariečius) informuotų žmonių, kurių bukinamasis efektas kaip ir nepalietė. Bet tai elitas, o masė Lietuvos žmonių yra gana žymiu mastu praradusi realybę atitinkančią nuovoką ir tautos, ir šalies, ir pasaulio politikos, istorijos bei kultūros reikalais.

Ryšium su tuo aktualus išėivijos uždavinys yra silpninti tą bukinamąjį efektą visom įmanomom priemonėm bei būdais. Ir šiuokart ne tik per spaudą, radiją ir asmeninius kontaktus, nors ir per juos taip pat. Išėivijai reikia dar labiau sukoncentruoti savo intelektualias bei kultūrinės pajėgas

rimtam krašto politinių, socialinių ir ekonominių problemų nagrinėjimui, objektyviom jo istorijos studijom, tautos literatūrinio ir aplamai kultūrinio palikimo bei proceso tyrimui. Šio darbo vaisiai turi būti platinami ne tik išeivių tarpe, bet pirmoje eilėje pačiame krašte. Reikia tvirtai suprasti ir įsisąmoninti, kad pati tauta krašte, veikiama cenzūros varžtų, o taip pat ir paties bukinamojo efekto, savo dvasios funkcijas gali atlikti tik labai ribotai. Todėl išeivijai šioje srityje priklauso labai svarbus vaidmuo.

C. Antagonizuojantis efektas

Antagonizuojantis efektas yra abiejų aukščiau minėtų reiškinių - apolitiškumo bei bukinimo - tiesioginis rezultatas. Juk masinio Lietuvos žmogaus neigiama reakcija į jį supančią aplinką yra dėl šių abiejų efektų į jį poveikio žymiai daugiau instinktyvi nei racionali. Ir kuo labiau tas mūsų masinis Lietuvos žmogus yra prievartos būdu verčiamas prie tos jam iš principo nepriimtinos aplinkos prisitaikyti, tuo labiau auga tos jo instinktyviai negatyvios reakcijos į ją potencialas. Taip žmonėse susidaro gana pastovus emocinio negatyvavimo kompleksas, kuris kiekvieną kartą automatiškai sukelia antagonistinę, agresyvią reakciją į bet kokią erzinantį ar kaip nors kitaip nemalonias juos veikiantį reiškinį. Tuo būdu susidaro ir vadinamasis "atpirkimo ožio" ieškojimo kompleksas, Lietuvoje pasireiškiantis pirmoje eilėje ultraksenofobija. Kartu su ja auga nediferencijuoti kerštingumo bei neapykantos jausmai viskam, kas ne sava, kas atrūdo grasu ar net paprastai nėra pakankamai gerai suprantama. Toks nuotaikų pobūdis socialinės psichologijos moksle yra siejamas su fašistiniais politiniais nusistatymais ("superreagavimas" ir "supernepakenčiamą" ar "supergrasią" padėti), ir reikia pripažinti, kad tokio pobūdžio nusistatymai gyvoje krašto politinėje sąmonėje, deja, egzistuoja.

Visai neseniai, vos tik prieš keletą dienų, vienas Vakaruose viešėjęs Tarybų Lietuvos pilietis pasakojo man apie sunkumus, kuriuos jam tenka patirti savo mažamečiui sūnaus auklėjime. Vos tik pradėjęs eiti į pirmąją mokyklos klasę, tas sūnus "atsinešė" namo vieną bjaurų rusišką keiksmąžodį, kurį be perstojo kartojo tėvų akivaizdoje. Iš pradžių tėvai nutarė nekreipti į tai dėmesio. Galvojo, kad vaikas pakalbės, pakalbės ir, pamatęs, kad niekas tuo nenustebintas, nustos, užmirš. O jis vis atkakliau tą žodį kartojo, primygtinai, mat norėjo, kad tėvai jį apie tą žodį paklaustų. Tie pagaliau ir paklausė. Ir štai kokį atsakymą jie išgirdo iš savo išdidiaus dėl naujai įsigytų žinių ir laimingo dėl to, kad pagaliau pasiekė savo, kad buvo paklaustas, septynmečio sūnaus: "Ką reiškia tas žodis? O štai ką jis reiškia. Kai pasigauni pakampėj ar tarpuvartėj kokį nors rusų ir pili jam iš viso vieko į kailį, tai tą žodį visą laiką jam turi kartoti. Tai toks užkeiktas žodis, kuris pasako jam, kad jį ne be reikalo muši, o jis todėl tau ir nesipriešina kaip reikiant. Duok jam tada į kailį kiek tik įmanydamas, kol jis pargrius, ir tą žodį vis kartok ir kartok".

Tas pavyzdys turbūt pakankamai gerai nusako, ką reiškia mano čia minimasis antagonizuojantis efektas. Jau net ir 7 metų vaikas žino, kad su "ruskiu" gali būti tik viena kalba: "duoti į kailį tol, kol anas pargrius". Jis taip pat žino, kad tai toli gražu nesaugus užsiėmimas. Taigi jam jau savaime suprantama, kad tą "ruskį" tam, kad su juo galėtum pasielgti taip, kaip jis

yra nusipelnęs (nusipelnęs tik dėl to, kad turėjo laimę ar nelaimę gimi "ruskiu"), reikia pagauti ten, kur niekas nemato ir negali susidorojimo sustabdyti, t.y. "pakampėj ar tarpuvartėj". O, be to, kad būtų visiškai saugu, kad to "ruskio" pasipriešinimas būtų suparalyžuotas, reikalingas "užkeiktas žodis", kitaip sakant, ir beginklį, ir nesugebantį priešintis reikia tol mušti, "kol anas pargrius". Štai kokią moralę skiepija ne tik mums, bet ir mažamečiams mūsų vaikams tas antagonizuojantis efektas. O tai vis tos pačios niekam nepriimtinos oficiozinės politinės sąmonės monopolizmo padarinys. Ne kieno kito, o tik josios. Juk mušdamas "ruski", žmogus tarytum veiksmu rodo, kad josios nepriima, atitinkamai ją reaguoja ir tuo lyg jos ir nusikrato. Nors ir nenorom, bet tenka sutikti su vienu garsiu mano itin nemėgiamo marksistinio "teoretiko" Mao Cze-duno posakiu. Su tuo, kuriame jis suformulavo "bambuko lazdos" fenomeną politikoje. Jei bambuko lazda per daug stipriai perlenksi į vieną šoną, tai kai ją paleisi, ji neatsities, bet iš inercijos persilenks į priešingą šoną ir tekstels per nosį tau pačiam, t.y. tam, kas lenkė; taip ir politikoje, jei per daug užlenksi ją į vieną šoną, o paskui norėsi ištiesti, tai neišvengiamai gausi per nosį, nes ji neatsities, o persilenks į priešingą šoną.

Taip, daug yra mūsų visuomenėje ne visada netgi gerai paslėpto pykčio, neapykantos, kerštingumo ir nesutaikomumo. Tikrai per daug. Aš bijau, kad, laisvės valandai atėjus, netektų kokiam nors naujam Brazdžioniui vėl "šaukti tautą, GPU užguitą", šaukti, kaip kad Brazdžionis 1941 m. šaukė: "Gana tulžies, gana mirties, gana!.." ir: "Nekeršykit, kad keršto kraujo dėmės nekristų prakeiksmu ant jūs vaikų vaikų!.." Labai norėčiau, kad tokio šauksmo niekada ir niekam Lietuvoje nereikėtų kartoti. Ir vėlgi didžiulis, be galo atsakingas uždavinys šioje plotmėje gula ant mūsų politinės išeivijos pečių.

Nėra abejonės, kad gyvoji krašto politinė sąmonė iš pagrindų yra tokia pati, kaip ir išeivijos, t.y. dominuoja joje nacionalistinės nuotaukos, nacionaliniai nusistatymai. Tačiau minėtų bukinamojo ir dar daugiau antagonizuojančio efektų poveikyje gyvoji krašto politinė sąmonė, bent masiniu lygiu, yra pagrįsta daugiau instinktais bei emocijomis, negu informacija bei jos analize. Tik išeivijoje gali vykti gyvosios Lietuvos politinės sąmonės formavimas subalansuotais, racionaliais, visapusiškai informuotais bei pakankamai civilizuotais pagrindais. Tarybinės sistemos viduje tai yra praktiškai neįmanoma. O kadangi, kaip jau sakiau, gyvoji politinė sąmonė krašte ir išeivijoje yra iš principo tapatinga, tai šį uždavinį išeivija pilnai gali ir, mano manymu, net privalo atlikti.

...Tai tiek apie oficiozinę politinę sąmonę, jos monopolinės padėties visuomenėje neigiamą poveikį gyvajai Lietuvos politinei sąmonei ir iš šios uždavinių, stengianti tą neigiamą poveikį minimizuoti.

Panagrinėsiu dabar pačią Lietuvos gyvąją politinę sąmonę, bet jos pagrindiniuose momentuose bei pasireiškimuose.

II. GYVOJI LIETUVOS POLITINĖ SĄMONĖ

Kalbant apie gyvąją Lietuvos politinę sąmonę, reikia griežtai skirti du jos aspektus: teleologinį ir pragmatiškai taktinį.

Teleologinis politinės sąmonės aspektas apibūdina pagrindinius

žmonių politinius tikslus, tą politinį idealą, kurį jie norėtų matyti savo krašte įgyvendintą; teleologinė politinė sąmonė nepriklauso nuo to, kiek realistiškai pasiekiami yra jos formuluojamieji tikslai, kiek nutolusi nuo jos puoselėjamo idealo dabartinė tikrovė atrodo tai politinei sąmonei atstovaujantiems žmonėms. Ogi pragmatiškai taktinis politinės sąmonės aspektas liečia žmonių konkretaus šiuometinio politinio elgesio linijas bei formas, apsprendžia jų einamuosius politinius tikslus bei būdus ir priemones jiems atsiekti; galima būtų pasakyti, kad pragmatiškai taktinė politinė sąmonė nustato savotišką transliacinį ryšį tarp teleologinės politinės sąmonės diktuojamų žmonių idealų bei tikslų ir tų tikslų pasiekimo užduotose aplinkybėse galimybių bei būdų (tas galimybes ir būdus skirtingi žmonės, žinoma, skirtingai ir suvokia).

Jei teleologinė Lietuvos politinė sąmonė yra didžiulei krašto žmonių daugumai maždaug vienoda ir todėl gali būti suformuluota visos tautos atžvilgiu tam tikra bendra forma, tai pragmatiškai taktinė politinė sąmonė įvairiuose žmonėse bei žmonių grupėse gana esmingai skiriasi. Maža to, žmonės, kurie yra radikaliausiai nusiteikę teleologiniu atžvilgiu, gali kartais būti didžiausi konformistai pragmatiškai taktiniu atžvilgiu, t.y. praktiškai jie gali elgtis kaip lojaliesi tarybinės Lietuvos visuomenės nariai. Taigi tarp teleologinės ir pragmatiškai taktinės politinės sąmonės yra tik funkcionalus ryšys, tačiau nėra tiesioginės savitarpio priklausomybės ryšio. Dėl to nagrinėti šiuos du politinės sąmonės aspektus reikia kiekvieną atskirai.

1. Teleologinė Lietuvos politinė sąmonė

Teleologinė politinė sąmonė gali būti iš esmės sutapatinta su žmonių puoselėjamomis krašto politinės ateities vizijomis. Aš tas vizijas, o kartu ir dabartinę, visiems bendrą Lietuvos teleologinę politinę sąmonę suformuluočiau sekančiais penkiais punktais:

1. Laisvos ir nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymas jos etnografinėse ribose.

2. Toks krašto politinės, visuomeninės bei ekonominės santvarkos pertvarkymas, po kurio toji santvarka atitiktų nacionalinius lietuvių tautos interesus bei jos istorines tradicijas, o taip pat sudarytų ir plačias galimybes pasireikšti individualiai bei grupei žmonių iniciatyvai, pirmoje eilėje ekonomikoje, bet taip pat ir visuomeniniame bei politiniame gyvenime (pastaruoju atveju kalba eina praeitiškai apie atstatytos Lietuvos tradiciškai tautinės visuomenės spartų modernizavimą vakarietiškais pagrindais, ar, kaip priimta sakyti dabartiniuose socialiniuose moksluose, - apie lietuviškos tradicinės visuomenės vesternizaciją).

3. Betarpiškų, savarankiškų ir kuo gausesnių politinių, ekonominių bei kultūrinių ryšių su Vakarų pasauliu užmezgimas ir jų nuolatinis vystymas bei stiprinimas (o tuo pagrindu ir asmeninių žmonių ryšių su žmonėmis užsienyje skatinimas, kelionių į užsienį laisvė ir pan.).

4. Kompaktinės nacionalinės visuomenės Lietuvoje atstatymas bei jos struktūros visokeriopa konsolidacija ir tuo pagrindu rusinamųjų bei kitokių asimiliacinių tendencijų visiškas eliminavimas.

5. Pilnos kūrybinės, kultūrinės bei religinės laisvės užtikrinimas visiems atstatytosios Lietuvos kompaktinės nacionalinės visuomenės nariams.

A. Nepriklausomybė

Pirmoj eilėj apsistosiu ties nepriklausomos nuo TSRS Lietuvos valstybingumo atstatymu. Aš teigiu, kad nepriklausomybė yra visų be išimties lietuvių bendrai pripažintas, neginčytinas politinis idealas. Šitam teiginiui patvirtinti turime šiandieną visą eilę tiesioginių ir nedviprasmiškų įrodymų.

Pirmoj eilėj tai spontaniški atviro bei masinio protesto veiksmai, tokie kaip dramatiinių įvykių Lenkijoje ir Vengrijoje paskatintos protesto demonstracijos Kaune ir Vilniuje 1956 m. Vėlinių dieną, kaip 1960 m. liepos 20 d. Kauno miesto gyventojų atviri susidūrimai su milicija (vadinamosios "bokso riaušės", nes visi neramumai prasidėjo tą dieną suruoštųjų Lietuvos-Uzbekistano bokso rungtynių metu) ar kaip Romo Kalantos susideginimo sukeltieji 1972 m. gegužės mėn. įvykiai Kau...e(1). Charakteringa, kad visuose tuose spontaniškuose masinio protesto veiksmuose nekintamai iškildavo vieni ir tie patys visus aplink save suburiantieji šūkiai: "Rusai, lauk iš Lietuvos!" ir "Nepriklausomybė Lietuvai!"

Antra - tai lietuviškos savilaidos kūriniai. Štai, pavyzdžiui, ką rašė amžiną atilsį Mindaugas Tamonis savo 1975 m. birželio 25 d. laiške TSKP CK: "Pabaltijo respublikos turi atgauti... savo valstybinį suverenitetą, dėl kurio istorijos bėgyje žuvo daug geriausių jų sūnų" ("! KB Kronika" Nr.20; žr. LKB Kronika, trečias tomas, Čikaga, 1976 m., p. 215). Mindaugas Tamonis tame pačiame laiške liudija, kad tai yra ne tik jo vieno, bet visos lietuvių tautos troškimas. Jis rašo, kad mūsų tauta "nori (tai visai natūralu) naudotis pilnaverčiu valstybiniu bei kultūriniu gyvenimu, kaip ir kitos kaimyninių socialistinių valstybių, kaip nežymių atsilikusių Afrikos ir Azijos šalių tautos. Mes, lietuviai, - tęsia Tamonis, - ilgus metus turėję bendrą su Lenkija istoriją, nenorime kultūrinio pilnavertiškumo požiūriu gyventi blogiau už kaimynus lenkus ar negrus..." (ten pa., p.214-215). Leidžiamas Lietuvos pagrindyje žurnalas "Aušra" iš numerio į numerį liudija tas pačias dominuojančias lietuvių tautoje nepriklausomybines nuotaikas ir bando padėti savo skaitytojams tas nuotaikas pagrįsti istorijos bei einamojo momento faktais. Charakteringa ta prasme Kęstučio Daugirdo "Lietuvos užgrobimo apžvalga", kuri pradedama nurodymu, kad "Lietuvos nepriklausomybės sulikvidavimas ir Lietuvos įjungimas į Tarybų Sąjungą įvyko ne lietuvių tautos valia, o Tarybų Sąjungos grobiamosios politikos akto išdavoje" ("Aušra", Nr.3, 1976 m. birželio 15 d.; cituota iš "Europos lietuvių" Nr.48, 1976 m. gruodžio 7 d.) ir toliau jau dėsto faktus bei vysto sąprotavimus, pagrindžiančius šį teiginį.

Ne mažiau išraiškingą liudijimą pateikia mums ir jau minėtasis autorius iš Lietuvos, T. Ženklys. Jo požariu, visa lietuvių tautos dabartinės egzistencijos prasmė glūdi jos pasiruošime tinkamai sutikti rytojaus dienos laisvę, kurios "išaušimu" artimiausioje ateityje šis autorius nė kiek neabejoja (žr. jo atvirą laišką "Akiračiams" - "Ko mes tikimės iš išeivijos?", paskelbtą šio mėnraščio Nr.2(66), 1975 m. vasaris). Iš visiškai netikėtos pusės tokią T. Ženklio viziją paremia palyginti neseniai iš Rusijos persikėlęs į Lietuvą gyventi žydų disidentas Eitanas Finkelšteinas, kuris yra ir Lietuvos "Helsinkio grupės" narys. Anot jo, "šiandieną, kaip ir prieš dešimt ar dvidešimt metų, net kaip ir visoj savo istorijos eigoj, Lietuva nori visų pirma išlikti Lietuva".

Ruošdamasi įgyvendinti šiuos savo norus, "pagrindinė Lietuvos gyventojų masė daro viską savo savaimingumui išsaugoti", o jei ji nesigriebia ryžtingesnių veiksmų savo nepriklausomybei iškovoti, tai todėl, jog ji "puikiai suvokia, kad be rimtų ir žymių permainų pasauly ir ypač Maskvoj Lietuva nesusilauks tikros nepriklausomybės" ("Senos viltys ir nauji dvelkimai dabartinėje Lietuvoje", "Akiračiai", Nr.6 (90), 1977 m. birželis. p.10).

Pagaliau ir laikas nuo laiko pasiekiantieji mus įvairūs Lietuvos pogrindžio dokumentai atstovauja tai pačiai nuomonei. Paskutinis iš man žinomų tokių dokumentų(2), 1979.V.30 d. "Lietuvos Nacion.linio Liaudies Fronto Deklaracija", skelbia savo idealus - laisvę, lygybę, brolybę, tautos vienybę ir nacionalinės suvereninės valstybės atstatymą - "visiems žinomis". Deklaracija laiko, kad lietuvių tautos pasirinktasis kelias, kuriuo ji ir toliau eis, "tai tautos vienybės kelias į nacionalinę laisvę ir politinę nepriklausomybę" (žr. "Europos lietuvis", Nr.29, 1976 m. liepos 27 d.).

Nors ir puse burnos, nors ir su visokiom išlygom, nepriklausomybinių nuotaikų populiarumą Lietuvoje priversta pripažinti ir oficialioji tarybų Lietuvos spauda. Štai kas 1977 metų Nr.2 buvo parašyta Vilniaus "Vals-tiečių laikraštyje" paskelbtame straipsnyje "Tik aklas gali nematyti": "Tiesa, yra... ir priešingai nusiteikusių jėgų, kurios tarsi kreivame veidrodyje mato savo tėvynę, įtūžę prieš tarybinę santvarką. Jie nieko nenori žinoti apie dabartinį gyvenimą Lietuvoje. Duok jiems buvusią "nepriklausomybę" Lietuvą su dvarais ir vienuolymais, privačiais fabrikais ir parduotvėm, su visokio plauko išnaudotojais ir pačiu "tautos vadu" viršūnėje - kitos kalbos nežino". Gana gražbylingas pripažinimas.

Trečia, tai naujų išseivių iš Lietuvos liudijimai. Tomas Venclova ir Aušra bei Jonas Jurašai, Simas Kudirka ir Vladislovas Žilius, Kęstutis Jokūbynas ir V.Jungėnas vienbalsiai liudija, kad dominuojanti lietuvių tautos politinė aspiracija yra Lietuvos nepriklausomybės atstatymas. Tą patį norėčiau pa-liudyti čia prieš jus ir aš.

Galima, žinoma, dėl to, ką aš čia dabar pasakiau, ir pasiginčyti. Pavyzdžiui, galima pasakyti, kad aktyvūs kolaborantai pagal definiciją yra nusistatę prieš nepriklausomybės atstatymą, o todėl mano teiginys, kad nepriklausomybė yra visų be išimties lietuvių bendras politinis idealas nėra tikslus. Į tokį priekaištą pasistengsiu atsakyti. Kaip jau minėjau, šiandieną net ir pats paskutinis kolaborantas nei tarybine santvarka, nei komunizmo idėjomis nebetiki. Gal kadaise jis ir pasidarė kolaborantu iš įsitikinimo, bet jau šiandieną jis nebetiki į nieką, išskyrus savo nuosavą gerovę, komfortą bei privilegijuotą poziciją. Maža to, šiandieną jis jau žino, kad jo kraštui, Lietuvai, nepriklausomybės reikia kaip oro, ir visiškai supranta, kad jos siekiantieji krašto interesų požiūriu yra teisūs. Tačiau krašto interesai šituo atveju nesiderina su jo asmeniniais ir interesais, nes asmeniškai kolaborantui nepriklausomybės atstatymas reikštų, kad jis ne tik netektų visų savo valdinių privilegijų, bet dar turėtų atsakyti ir už savo nusikaltimus lietuvių tautai. O asmeniniai interesai jam kur kas artimesni ir svarbesni už krašto ir bet kokius kitus interesus. Į žmones, kurie yra nepriklausomybiškai nusiteikę ir kaip nors, kad ir labiausiai užvualiuta forma, ta prasme reiškiasi, jis žiūri todėl ne kaip į idėjinius, bet kaip į grynai asmeninius savo priešus, besikėsinančius į jo asmeninės būties pagrindus; o dėl to kolaborantas taip be galo tų "nepriklausomybinių" ir neapkenčia, taip iš

visos širdies juos persekioja ir taip aistringai nori "iki paskutinio" juos išnaikinti. Ir ne tik dėl to, o ir dėl to dar, kad viduj jis žino, jog teisūs jie, o ne jis, jog pati jų, šių "nepriklausomybininkų", egzistencija yra jam, kolaborantui, gyvas moralinis priekaištas, kurį savo paties ramybei, savo gyvenimo būdai įteisinti jam būtina reikia likviduoti. Kolaborantas negali viduj nurimti tol, kol ir visi kiti netaps tokiais pat, kaip ir jis, dvasiškai suluošintais, visiškai ciniškai prisitaikiusiais prie aplinkybių ir atsisakiusiais nuo bet kurių laisvos ateities aspiracijų žmonėmis. Jis stengsis paversti visus, ką tik gali, tokiais pat kaip ir jis kolaborantais, t.y. be perspektyvų kitokiai ateičiai žmonėmis, o tuos, su kuriais jam tai padaryti nepavyks, stengsis sunaikinti, eliminuoti, pašalinti iš visuomenės. Tačiau tuo jis tik parodo, kad pripažįsta, jog tikroji tiesa yra ne jo, o "nepriklausomybininkų" pusėje. Taigi, kaip matote, aš neišskiriu ir kolaborantų iš visos masės lietuvių, kurių aukščiausias teleologine prasme politinis idealas yra nepriklausomybė. Ji yra ir jiems aukščiausias politinis idealas, tik bėda, kad asmeniškios būties "idealai" jiems kur kas svarbesni už bet kokius politinius idealus.

Aš pažinojau daug tokių asmenų. Dalis jų buvo mano studentais Vilniaus dvejų metų juridinėje mokykloje, o paskui pasidarė aukštais viršininkais respublikos saugume, prokuratūroje, teisme. Kaip tiktai dėl šių aukščiau mano minėtųjų sumetimų jie, tie mano pažįstami, taip įnirtingai ir kovoja su Kronikomis, o taip pat ir su bet kuriais kitais laisvesnės dvasios pasireiškimais. Charakteringas šiuo atveju pokalbis, įvykęs tarp dviejų mano pažįstamų: disidento ir jį tardžiusio saugumo kapitono. Pastarajam paklausus, koks yra tardomojo požiūris į tarybų valdžią, anas atsakė: "Toks pat, kaip ir jūsų ne darbo metu". Vienas stambiausių dabartinių Rusijos poetų, Aleksandras Galičius(3), yra sukūręs puikų eilėraštį, paskirtą pereito šimtmečio anglų poetui lordui Džordžui Baironui. Pagal šį eilėraštį, Baironas mirė Graikijoje ne nuo drugio ligos, o dėl to, kad buvo nunuodytas savo prietelio, valdžios agento. Tas prietelis tikėjo, kad revoliucionierius Baironas buvo teišus, todėl vienas jo gyvenimas buvo tam prieteliui - valdžios agentui - nepakenčiamas akibrokštas, kurį jis turėjo žūt būt pašalinti. Ir pašalino, nunuodydamas Baironą, o jau padaręs tai, užrašė į savo dienoraštį: "Drugys. Jis buvo teišus, teatleidžia jam Dievas". Tai tokia ir yra šiandieninių kolaborantų psichologija.

Yra ir kitokių. Tai ne aktyvūs kolaborantai, o tiesiog moraliniai cinikai, kurie išjungia iš savo veiksmų motyvacijos sistemos visa tai, kas jiems atrodo nepakankamai realistiška, o vpač jei tai, be to, ir pavojinga. Tuo remdamiesi jie išjungia iš savo veiksmų motyvacijos sistemos ir nepriklausomybę. Tačiau tai toli gražu nereiškia, kad jie nėra nepriklausomybės šalininkai. Teleologine prasme nepriklausomybė ir jiems yra pagrindinis politinis idealas bei tikslas, bet tik teleologine, o ne praktine prasme. Praktiškai jie keliaklupsčiauja prieš valdžią, siekdami geresnių vietų, riebescnių kašnių ir panašių "realistinių" vertybių. Toks jų elgesys neturi mūsų klaidinti. Tarybinėje santvarkoje realistiški žmonės elgiasi prisitaikydami prie viešpataujantios niekšybės, o savo tikruosius įsitikinimus bei jausmus nešioja giliai paslėpę savyje.

Visa tai pasakęs, aš turiu pakartoti, kad lietuvių ir, būtent, visų be išimties lietuvių teleologinė politinė sąmonė yra dominuojama krašto valstybinės nepriklausomybės atstatymo vizijos (tačiau tai nereiškia, kad ta

dalį lietuvių, kuriems nepriklausomybės atstatymas sudaro asmeninę grėsmę, prieš jį nekovoja taip pat atkakliai, kaip 1956 metais kovojo su sukilusia už savo nepriklausomybę vengrų liaudimi Vengrijos saugumiečiai).

B.Santoarka

Jei pirmasis punktas, susijęs su nepriklausomybės atstatymu, palyginti nepainus ir gana lengvai įrodomas, tai antrasis punktas, kalbantis apie būsimąją Lietuvos politinę, visuomeninę bei ekonominę santvarką, yra kur kas sudėtingesnis.

Mat visiems Tarybų Sąjungos tautiniams judėjimams pirmaeiliai yra ne socialinės, bet nacionalinės egzistencijos klausimai. Tie judėjimai pirmoje eilėje siekia savo tautos didesnės autonomijos, o galutiniame rezultate norėtų visiškai atsiskirti nuo TSRS. Skirtingai nuo rusų disidentų, pačios tarybinės santvarkos reformos ar pakeitimas kita jiems yra antraeilio pobūdžio rūpestis. Samprotaujama čia taip: be kasdieninės pašalinių kontrolės mes įsigysime daugiau laisvės bet kurios visuomeninės santvarkos sąlygomis, o ilgainiui, atsikratę tos svetimųjų kontrolės paskutinių liekanų, gal jau sugebėsime patys laisvai nuspręsti ir tai, kokią santvarką mums bus geriausia įsivesti. Čia veikia savotiška preferencijų sistema. O todėl tas pats Mindaugas Tamonis savo jau cituotame laiške TSKP CK operuoja Lenkijos modeliu kaip visiškai tinkamu Lietuvos tautiniam bei valstybiniam statusui nustatyti (sąmoningai, matyt, ignoruodamas tą aplinkybę, kad patys lenkai tuo statusu toli gražu nepatenkinti). Ir jis visiškai teisus, nes Lietuvai įsigyti Lenkijos statusą reikėtų žengti didžiulį žingsnį į priekį ne tik tautinio išsilaivinimo kryptimi, bet ir sociališkai politinės santvarkos tam tikrų teigiamų pakeitimų kryptimi.

Savilaidos literatūroje ir pogrindyje leidžiamuose programiniuose dokumentuose mes apskiai rasime nurodymų į tai, kad Lietuvoje (žinoma, nepriklausomoje) turi būti įvesta santvarka, atitinkanti tautinius interesus bei tradicijas, bet beveik niekur nerasime reikalavimo, kad toji santvarka nustotų buvusi socialistine. Mindaugas Tamonis kalba ne apie socialistinės santvarkos panaikinimą, bet apie jos sužmoginimą, o tuo pačiu ir sustiprinimą. Lietuvos Nacionalinio Liaudies Fronto Deklaracija (žr. "Europos lietuvis", Nr.29, 1976 m. liepos 27 d.) tiesiog skelbia: "Mes, jaunoji Lietuvos karta, išaužusi socializmo sąlygose, už laisvą nepriklausomą liaudies Lietuvą, o ne mirštančio kapitalizmo restauraciją, mes už visų tautų draugystę, socializmą, demokratiją ir taiką", o kitoj vietoj: "Mes už išstojimą iš TSRS sudėties (tai garantuoja TSRS konstitucija), už liaudies respublikos statusą socialistinių valstybių sądraugoje" (t.y. vėl tas pats lenkiškas modelis). "LKB Kronika", įvairios protesto akcijos (įskaitan. 17 000 parašų surinkusiąją apie religinės diskriminacijos Lietuvoje panaikinimą) taip pat nedisputuoja socialistinės santvarkos, o, atvirkščiai, deklaruoja visišką lojalumą jai. Tačiau klausimas, kaip mūsų lojalistai ar netgi tariamieji socialistai supranta tautinių interesų bei tradicijų įgyvendinimą laisvoje, bet socialistinėje Lietuvoje, reikalauja papildomos analizės.

LNLF Deklaracija laiko, kad dabartinės LKP ir LLKJS yra primestos Lietuvai iš svetur organizacijos, kurių laisvoje Lietuvoje neturi likti. "Mes reikalaujame, - skelbia Deklaracija, - nacionalinių jaunimo organizacijų bei

partijų, kurios šiandien uždraustos" (ten pat). Taigi faktiškai reikalaujama įvesti daugiapartinę sistemą. To paties reikalauja Mindaugas Tamonis, kuris rašo savo jau cituotame laiške: "Panaikinti nenormalią, antidemokratinę vienpartinę sistemą" (LKB Kronika, 3 tomas, Čikaga, 1976, p 216). Abiejuose dokumentuose reikalaujama panaikinti ir pilietinių teisių apribojimus, specialiai pabrėžiant Deklaracijoje kelionę į užsienį (ir iš užsienio į Lietuvą) bei emigracijos (ir reemigracijos) teisę, o Tamonio laiške - pilnos religinės laisvės įgyvendinimą. Taigi politine prasme norima įkurti tokią gana savotišką socialistinę santvarką, kurios dar nėra buvę istorijoje: socialistinę santvarką su daugiapartinė sistema (t.y. be vadovaujančios komunistų partijos rolės), su pilnom ir neapribotom Katalikų Bažnyčios, taip pat ir kitų religinių denominacijų bažnyčių teisėmis, pilna kelionių laisve, o taip pat visų pilietinių žmogaus teisių saugia garantija.

Kaipgi yra su ekonomine reikalo puse? Minėtieji dokumentai jos nesvarsto, tačiau yra įrodymų ir be jų. Visi jie pirmoje eilėje nurodo į tai, kad ekonominiame gyvenime aktyviai siekiama apginti tautinius interesus, išsaugoti organinę Lietuvos ūkio struktūrą, ir ne tik ateityje, bet ir dabartinėmis Lietuvos inkorporacijos į TSRS sudėtį sąlygomis. Paimkime iliustracijai kad ir tokį faktą, kaip pasipriešinimą naftos perdirbimo kombinato Jurbarke statybai, apie kurį pasakoja T.Ženklys savo straipsnyje apie Sniečkų. Ar čia nepasireiškė plačios Lietuvos visuomenės siekimas apsaugoti krašto gamtą nuo užteršimo industrinėmis įmonėmis, neturinčiomis, be to, jokios bazės organinėje Lietuvos ekonominėje struktūroje? Tas pats liečia ir faktus, susietus su visos eilės Maskvos ekonominių instrukcijų sabotажu Lietuvoje (sėjomainų panaikinimas, kukurūzų įdiegimas, grūdų pasėlių plotų padidinimas ir pan.), irgi vai: džia aprašytus minėtame T.Ženklio straipsnyje. Apie augantį tokio pobūdžio pastangų intensyvumą byloja ir jau cituotas straipsnis, pasirodęs "Valstiečių laikraštyje" (1977, Nr.2): "...anoniminių tarybinės santvarkos tobulintojų dar esama. Mintys jų panašios: kam Lietuvos respublikai reikalinga industrializacija, atominės elektrinės statyba Ignalinoje, naftos perdirbimas Mažeikiuose?" Eitanas Finkelšteinas dar įspūdingiau liudija didelį lietuvių susirūpinimą tuo, kad Lietuvos ekonomika vystytųsi proporcingai ir kaip sistema save pačią išlaikanti bei pateisinanti, o svarbiausia, nepriklausoma nuo Tarybų Sąjungos žaliavų bei rinkų. Anot jo, lietuviai "nurodo, kad mažam jų kraštui primeta jam visiškai nereikalingą pramoninę gamybą, beje, visada kooperuotą su esančia už Lietuvos ribų), siekia pririšti jo ūkį prie kitų respublikų ir, darbo rankų stokos dingstimi, prikurdinti čia rusų, ukrainiečių ir išeivių iš kitų respublikų. Jie teigia, kad maskviškė centrinė vadovybė tik ardo Lietuvos ūkio pamatus, ir rodo kaip pavyzdį kukurūzų epopėją Chruščiovo laikais, reikalavimą pernelyg didelių žemės ūkio produktų paruošų ir daug ko kita" ("Akiračiai", 1977 m. birželis, Nr6(90),p.8).

Taigi ir ekonominėje srityje dominuojančiai pabrėžiamas tautinis interesas, o socialistiniai ekonomikos pagrindai kaip ir apeinami tytomis. Tačiau ši tyla irgi nėra absoliuti. Prisiminkime kad ir prieš daugiau kaip 10 metų valdžios duotąjį leidimą Lietuvos valūkiečiams turėti savo asmeninėje žinioje vieną hektarą žemės už vienos tinkamos eksportui bekoninės kiaulės pristatymą valstybei. Ar šitame oficialiame akte pati tarybų valdžia aplinkiniu keliu nepripažino individualios iniciatyvos ekonominio pra-

našumo palyginus su kolektyvistiniu ūkiu, sudarančiu tarybinio socializmo ekonominį pagrindą? Ar nepripažino ji šiuo aktu taip pat ir tai, kad paverstiems kolūkiečiais Lietuvos ūkininkams individualia iniciatyva pagrįsta ekonomika yra kur kas artimesnė bei priimtinesnė, negu "socialistinė" kolūkinė ekonomika? Klestintys socialistinėje ekonomikoje grobstymai bei piktnaudžiavimai "visuomenės" turtu irgi yra pakankamai gražbylus liudijimas apie tos socialistinės ekonomikos visiškai svetimą žmonėms ir jų įsisa-
monintiems interesams pobūdį.

Tyla tuo klausimu pramušama, tačiau ne vien tik socialinės praktikos faktais, bet ir visiškai tiesiogiai, t.y. laisvai rašančių autorių liudijimais. Vėl duokime žodį Eitanui Finkelšteinui. Jis liudija, kad lietuviai visiškai nelinkę sieti ekonominių krašto pasiekimų su socialistine santvarka bei jos vadina-
maisiais pranašumais. "Nors jie ir neneigia, kad šiandien gyvenimas Lietuvoje yra pagerėjęs labiausiai iš viso pokario meto, visgi jie mano, kad panašaus gerovės lygio Lietuva būtų sugebėjusi pasiekti ir būdama nepriklausoma" (ten pat). Ogi žinia, jog nepriklausomoje Lietuvoje jokios socialistinės ekonomikos nebūta. Nerodo didelio entuziazmo dėl socialistinės ūkio sistemos taip pat ir naujieji išeiviai iš Lietuvos. Atvirkščiai, visi jie, pasirodo, yra individualios iniciatyvos ir rinkinės Vakarų tipo ekonominės sistemos šalininkai.

Taigi kuria prasme daugelis Lietuvos disidentų skelbia save socialistais? Manau, kad iš pagrindų tai greičiausiai yra savotiškas lojalistiškai legalistinis žaidimas. Sakoma, kad mes nenorime keisti socialistinių santvarkos pagrindų, o norime keisti egzistuojančią santvarką taip, kad ji atitiktų pačios socialistinės doktrinos skelbiamuosius gražius principus, nacionalinės bei individualinės laisvės idealus. Deja, tokia santvarka gal neprieštarauja tam tikroms abstrakčioms socializmo doktrinoms, tačiau ji visiškai prieštarauja tam, ką tarybiniai vadovai vadina realiu, gyvuoju socializmu, t.y. tam tikrajam, anot jų, socializmui, kuris įgyvendintas TSRS, Kinijoje ir jų pavyzdžiu suformuotose kitų šalių socialistinėse santvarkose.

Visi šie faktai ir leido man priėti išvadą, kad teleologinėje Lietuvos politinėje sąmonėje puoselėjamieji egzistuojančios santvarkos pakeitimai turi sukurti krašte tokią santvarką, kuri ne tik atitiktų tautinius interesus bei istorines tautos tradicijas, bet taip pat sudarytų kuo plačiausias galimybes individualiai bei grupinei žmonių iniciatyvai pasireikšti, kitaip sakant - pli iralistinę (kaip politinę, taip ir ekonomine prasme) vakarietiško tipo santvarką. Tačiau kartu nė vienas lietuvis nesutiktų su tuo, kad tokią santvarką įvedus, būtų prarasti tie dabartinės santvarkos momentai, kuriuos jis laiko teigiamais, o būtent: nemokami švietimas ir sveikatos apsauga, pigūs butai, apmokesčios atostogos, socialinis aprūpinimas ir pan. Atvirkščiai, jo nuomone, visi šie momentai naujoje santvarkoje turėtų būti tik sustiprinti. Tuo iš esmės ir apsiriboja jo nuoširdus solidarumas su socialistinio tipo santvarka.

C. Santykiai su Vakarais

Ryšium su trečiuoju punktu (savarankiškų santykių su Vakarų pasauliu nustatymas) norėčiau pabrėžti tokius momentus. Pirmoje eilėje čia atsispindi bendroji tendencija vakarėti, kuri kuo toliau, tuo labiau įsigali ne

tik Rytų Europoje, bet ir pačioje Rusijoje. Antra, čia atsispindi mūsų žmonių begalinis noras keliauti, pažinti kitas šalis, kitokį gyvenimo būdą, ištrūkti iš to siauro narvo, į kurį juos per prievartą patalpino tarybų valdžia. Trečia - instinktyvus susirūpinimas tuo, kad Lietuva kiek galima toliau atrūktų nuo Rusijos, nuo pilnos priklausomybės, nuo jos įtakos, nuo jos galybės, jos rinkų, jos žaliavų ir t.t. Galvojama, kad, nustačius savarankiškus ryšius su Vakarais, galima bus šia pasme pasiekti tam tikrą balansą ir galutinai išsivaduoti nuo vienašališkos orientacijos į Rytus, tuo sucementuojant ir savo faktiškos nepriklausomybės pagrindus. Politiškai pastarasis momentas bus turbūt svarbiausias, nors žmogiškosios motyvacijos prasme pirmieji du kur kas akivaizdesni.

Svarbu šia prasme pabrėžti stambų pasikeitimą lietuvių pažiūrose į kaimynines tautas, pirmoje eilėje į lenkus. Bendras tikslas vakarėti, atsiplėšti nuo Rusijos suartino mus, leido užmiršti senas skriaudas bei nesutarimus. Šiandien daugelis lietuvių inteligentų žiūri į glaudžią sąjungą su Lenkija kaip į pirmą žingsnį sustiprinti Lietuvos nepriklausomybei nuo Rusijos. Jie taip pat galvoja, kad Lietuvai su labiau patyrusios santykiuose su Vakarais, labiau jau šiandieną suvakarėjusios Lenkijos pagalba bus daug lengviau, negu vienai pačiai, nustatyti savo tarptautinių santykių su Vakarų pasaulio valstybėmis sistemą. Kaip liudija V. Jungėnas (žr. "Metmenys", Nr. 29, p. 179), yra net tokių Lietuvos inteligenčių, kurie pasisako už tam tikrą Rzeczpospolitei formų atstatymą. Tarp kitko, kadaise (prieš kokį 10 metų) ir mano draugas Tomas Venclova, kuris čia greta dabar sėdi, buvo artimas tokiai nuomonei.

D. Kompaktinė tautinė visuomenė

Ketvirtąjį punktą (kompaktinės nacionalinės visuomenės atstatymas) svarbu pagvildinti todėl, kad būtent jo įgyvendinimo projektuose pagrindiniai ir slypi tie fašistinio pobūdžio pavojai, apie kuriuos kalbėjau pirmoje savo paskaitos dalyje. Atkurti kompaktinę nacionalinę visuomenę neabejotinai reikia, bet, tai darant, labai nesunku perlenkti tą jau minėtąją Mao Cze-duno bambuko lazda: Lietuvoje turbūt nerasime nė vieno lietuvių, kuris, paklaustas, ką jis norėtų pirmoje eilėje savo krašte padaryti, neatsakytų, kad pirmoje eilėje jis norėtų pašalinti iš Lietuvos visus rusus. Šita pažiūra yra mažai diferencijuota, paremta daugiausia emocijomis ir gana primityviais instinktais. Į klausimą, kaip jis galvoja šitai pasiekti, greito atsakyme neišgirsi. O ir per tam tikrą laiką nieko gero nesugalvojęs, jį su pašnekovas pasakys: "Nežinau; tik kad nė vieno neliktų, kad visi išsipašalvintų". Kalbėjau aš tuo klausimu su dideliu skaičium žmonių, jų tarpe ir su eile partinių veikėjų. Tie pastarieji "vyresniojo brolio" nekencia daugiau negu kas kitas, net jiems pirmoje eilėje ir tenka su juo bendrauti, patirti jo spaudimą, jo kontrolę, jo valdžią. Taigi jie rusų atžvilgiu yra ypač pilni erzelio bei neapykantos. Vienas toks man kartą pasakė: "Būtų mano valia visus rusus tučtuojau iš Lietuvos išvyčiau von!" "Vienoje valstybėje su Rusija būnant, kaip tai galėtum padaryti?" - paklausiau. "Ne, žinoma, - sako, - negalėčiau. Bet kam vienoje valstybėje? Jei jau mano valia būtų, tai ir atskira Lietuvos valstybė būtų taip pat". "Tai ką, - sakau, - uždarytum aklinau tos tavo Lietuvos valstybės sienas ir jau nieko į ją neįsileistum?". "Taip, -

atsako, - uždaryčiau ir neįsileisčiau. Tokį įstatymą priimčiau, kad etnis lietuvis gali būti Lietuvos piliečiu, dalyvausti Lietuvos gyvenime ir nuolat s Lietuvoje gyventi. Ir taip sutvarkyčiau, kad nė vieno pašalinio žmogaus Lietuvoje neliktų". "Tai ką, - vėl klausiu, - įsakysi daryti su tais, kurie Lietuvoje gimė, augo, kurių tėvų tėvai ir jie patys visada čia gyveno, nors ir nėra etniniai lietuviai? Ką daryti, - spaudžiu jį toliau, - su žydais, su vokiečiais, su totoriais, su lenkais, su gudais, o kad ir su tais pačiais rusais, kurie net tos rusų kalbos kaip reikiant nemoka, lietuviškai šneka, nors ir Ivanovo ar Leščiovo pavardes nešioja? Yra gi tokių Lietuvoje gyvas velniai". "Taip, taip, - susimąstė - čia problema, čia tai tikrai problema", ir kiek pagalvojęs numojo ranka: "Ai, geriau, kad nė vieno nebūtų". Na, teko man jam išdėstyti, ką aš dėl to galvoju. Turiu aš tuo klausimu šiokių tokių minčių. Čia gi pasakysiu tik tiek: blogį ir gėrį, ydą ir dorybę negalima išreikšti absoliučiomis sąvokomis ar kategorijomis. Jie visada yra tam tikros kiekybės, tam tikro masto funkcijos. Pavyzdžiui, taupumas yra dorybė, gėris. Šykštumas, atvirščiai, blogis, yda. Dosnumas vėlgi yra gėris, dorybė, o išlaidumas - blogis, yda. Ir visos tos keturios sąvokos yra ne kas kita, o tik tam tikras matas žmogaus santykio su jam priklausančiomis materialinėmis gėrybėmis, t.y. kiekybinis matas, taikytinas kokybiškai vienos ir tos pačios sąvokos skalėje. Gėris pasireiškia vidutinėje tos skalės dalyje, o blogis kraštutinėse. Taip ir su nacionalizmu. Absoliutus ar net tik perdėtas šovinistinis nacionalizmas yra blogis, yda, lygiai kaip blogis, yda yra ir absoliutus nacionalinio jausmo praradimas ar net jo stoka. O dorybė, gėris yra tas saikingas nacionalizmas, kuris stengiasi įtvirtinti ir apginti neatimamą kiekvienos tautos teisę nepriklausomai bei kitų tautų nekliudomai egzistuoti ir vystytis tam tikros apspręstos teritorijos ribose. Vadovaujantis šiais principais, politinė Lietuvos išėivija turėtų paruošti detalų Lietuvos pilietybės įstatymo projektą, kuris galėtų suvaidinti didžiulį teigiamą vaidmenį formuojant bei racionalizuojant tautos nusistatymą minėtu klausimu.

Čia organiškai įeina ir penktasis punktas. Racionaliai išsprendus ketvirtąjo punkto problemas, plačiai atidaromi vartai galutiniam ir besąlyginiam įtvirtinimui Lietuvos politinėje sąmonėje idėjos, kad kūrybinė, kultūrinė bei religinė laisvė turi būti pilnai ir nevaržomai įgyvendinta mūsų krašte.

Tokia tat yra atsispindinti Lietuvos teleologinėje politinėje sąmonėje krašto ateities vizija. Instinktyviai ta vizija yra nukreipta teisinga linkme, nors ji ir perdėm mėgėjiška, per mažai analitiškai pagrįsta, nepakankamai diferencijuota. Išėivijos pastangos turi būti nukreiptos į tai, kad ji būtų sukonsoliduota ir paversta tvirtu nuoseklios bei teigiamai orientuotos tautinės ideologijos pagrindu.

2. Pragmatiškai taktiškai Lietuvos politinė sąmonė

Teleologinė Lietuvos politinė sąmonė, tiek, kiek ji išreikšta mano minėtuose penkiuose punktuose, yra savotiškas ideologinis monolitas, tam tikra bendra visiems pažiūrų sistema, po kuria pasirašytų kiekvienas lietuvis, jei sektų savo asmeniniais nuogaštavimais nciškreiptu vidiniu b !su. Žinoma, tų penkių punktų nustatytose ribose surastume daug įvairių pažiūrų bei jų niuansų, gana aštrių nuomonių nesutapimų ir pan., bet jie visi vis dėlto sutiltptų šių penkių punktų rėmuose. Kitaip yra su Lietuvos pragmatiškai

taktine sąmone. Čia kiekvienas individas randa specifinius kelius teleologinei politinei sąmonei suderinti su savo konkrečiu politiniu elgesiu kasdieniniame gyvenime; kitaip sakant, čia kiek žmonių, tiek ir specifinių pragmatiškai taktinės politinės sąmonės pasireiškimo formų. Ir vis dėlto, nežiūrint šio individualizuoto įvairumo, galima išskirti tris pagrindines Lietuvos pragmatiškai taktinės politinės sąmonės formas, tris pagrindines žmonių kasdieninio politinio elgesio linijas, pagal kurias ir reiktų šia prasme klasifikuoti dabartinės Lietuvos visuomenės narius (kalbu tik apie tuos, kurių šaknys glūdi tradicinėje Lietuvos visuomenėje, o ne apie atvykėlius iš kitų respublikų, kurie yra Lietuvos gyventojai, bet dar ne jos visuomenės nariai). Kalba čia eina apie tris pagrindinius žmonių praktiškai politinius nusistatymus, būtent:

- 1) pilnutinį konformizmą;
- 2) konservacionizmą (dalinį konformizmą);
- 3) aktyvizmą (vienokio ar kitokio laipsnio nekonformizmą).

Pilnutinis konformizmas išreiškia pilnutinę resignaciją. Iš tokio konformistinio nusistatymo ir išsivysto tie kolaborantai, apie kuriuos anksčiau kalbėjau. Tačiau reikalas čia ne tiktai resignacijoje, bet ir nesulaikomame godume visoms šiuo momentu prieinamoms fizinio bei materialinio gyvenimo gėrybėms, valdžiai virš kitų, t.y. tame intencijų komplekse, kuris paprastai vadinamas karjerizmu. Ir dar baimėje, baimėje dėl savo kailio, dėl savo ramybės, baimėje, kuri ir yra visų didžiausių, tų vadinamųjų mirtinų nuodėmių šaltinis bei ugdytojas. (Priešingai tam, ką teigia Goethės Mefistofelis, galvojau, kad baimė valdo pasaulį kur kas stipriau bei efektingiau, negu tas aukso veršis). Su politine sąmone tas pilnutinis konformizmas turi tik tiek bendra, kiek jis bando save per ją pateisinti bei įteisinti. Pavyzdžiui, samprotaujama, kad lietuviams reikia stoti į partiją, daryti karjerą, nes jei jie to nedarys, tai į atitinkamas vietas bus atsiųsti rusai, kuriems Lietuvos reikalai visiškai nerūpės, ir pan. Taigi konformistini. karjerizmas dangstomas tam tikromis patriotinėmis skraistėmis, tam tikrais iš teleologinės politinės sąmonės paskolintais samprotavimais, kuriais bandoma pateisinti konformistinį nusistatymą (tokiu būdu ir šiuo atveju teleologinė politinė sąmonė spekuliatyviai transformuojama į konkretaus tam tikros rūšies politinio elgesio liniją). Apie tokius žmones gerai yra pasakęs viename iš savo pirmųjų interviu Vakaruose Tomas Venclova. Konstatuojamas, kad ir tie lietuviai, kurie daro karjerą, stoja į partiją ir pan., neviešai padejuoja dėl rusinimo ir pasvajoja apie demokratiją, nepriklausomybę ir pan., jis sako: "Bet daugelį (daugiau, negu paprastai manoma) greitai smunka, visiškai sutampa su sistema, ima rūpintis tik savo gerove, ir jų nevieši padejavimai drosi kaktūs ir veidmaininai. Ant jų sistema ir laikosi" ("Draugas", Nr. 48(8), 1977...26, p.1-2). Nusistatymas į pilnutinį konformizmą tu dar ir tą ryšį su politine sąmone, kad jame labai aiškiai pasireiškia ir aukščiau minėtasis politinio lauko tautos sąmonėje reliatyvus silpnumas, ir tas taip vaiskiai tarybų valdžios rūpesčiu išsiplėtęs krašte moralinis cinizmas.

Pilnutinis konformizmas yra vis dėlto kraštutinis reiškinys ir todėl gyvenimo forma ne per dažniausiai aptinkamas. Realiame gyvenime konformizmas, net jei jis ir dominuoja žmogaus gyvenime, dažniausiai yra derinamas su tam tikrais nekonformistiniais pasireiškimais, su siekimu panaudoti net ir patį savąjį konformizmą tam, kad atliktum kažką pozityvaus, kažką, kas

yra d. ktuojama teleologinės politinės sąmonės. Klausimas čia vėl yra maste, tame konkrečiame konformizmo ir nekonformizmo santykiyje paskiro žmogaus elgesyje, kuris priklauso ir nuo to žmogaus ryžtingumo bei kitų jo charakterio bruožų, ir nuo jo padėties visuo.nenėje, ir nuo konkrečių išorinių aplinkybių, kuriose tas paskiras žmogus gyvena ir dirba. Todėl aš ir sakiau, kad pragmatiškai taktinė politinė sąmonė yra konkreti bei specifiška kiekvieno atskiro žmogaus atveju. Tačiau visais tais atvejais, kai konformizmas, prisitaikymas prie režimo reikalavimų dominuoja nekonformistinius atitinkamo asmens elgesio pasireiškimus, mes turime reikalą su konservaciniu nusistatymu, o tais atvejais, kai dominuoja nekonformizmas, - aktyvistinį nusistatymą.

Manau, kad nesuklysiu pasakęs, jog viešpataujanti Lietuvoje pragmatiškai taktinė politinė sąmonė yra konservacinio pobūdžio. Pats faktas, kad po 1952 metų pilietinis karas Lietuvoje užgeso, rodo, kad tauta kaip tokia nutarė nutraukti aktyvią rezistenciją okupacijai ir prisitaikyti prie jos primestųjų krašto egzistencijos sąlygų, t.y. priėmė dalinį konformizmą kaip savo pagrindinį nusistatymą. Tačiau, kaip jau minėjau, toks konformistinis nusistatymas neieškia kapituliacijos; jis reiškia tik taktikos pakeitimą tiems pat tikslams siekti. O tam, kad tauta galėtų siekti bet kurių tikslų, reikia pirmoje eilėje išsaugoti jos gyvastį, o jei pavyks, tai ir sveikatą. Toks išsaugojimas yra ne kas kita, kaip tik tai, ką tenka vadinti konservacine funkcija.

Yra labai daug įrodymų, liudijančių didžiulį tokio konservacinio pobūdžio veiklos išsiplėtojimą Lietuvoje. Visas jau kelis kartus cituotasis Eitano Finkelšteino straipsnis yra vienas ištisas liudijimas apie lietuvių tautos kovą už jos savaimingumo išsaugojimą. Rodo Eitanas Finkelšteinas ir tokios "konservacinio" pobūdžio kovos istoriškai psichologinius pagrindus: "...lemiamai lietuvių daugumai, - rašo jis, - aiškus atviros kovos visišką beperspektyviškumą ir joje pareikalaujamų aukų beprasmiškumą" ("Akiračiai", 1977 m. birželis, Nr.6(90), p.9); ir kiek toliau jau vieną kartą cituota frazė: "Zinoma, pagrindinė Lietuvos gyventojų masė daro viską savo savaimingumui išsaugoti, bet drauge ji puikiai suvokia, kad be rimtos ir žymių permainų pasauly ir ypač Maskvoj Lietuva nesusilauks tikros nepriklausomybės" (ten pat, p.10). Taigi, jei patys lietuviai sau nepriklausomybės išsikovoti negali, jie turi sėdėti ir laukti, kol kitos jėgos (pasauly ir Maskvoj) nepakeis situacijos krašte tokiu laipsniu, kad nepriklausomybės išsikovojimas pasidarys įmanomas. Ogi tuo tarpu, t.y. iki tol, kol tai įvyks, jie sau yra pasiskyrę uždavinį daryti viską, ką tik gali, kad išlaikytų savaimingą savo tautą gyvą ir pagal galimybes sveiką, sugebančią pasinaudoti atsiversiančiomis ateiityje galimybėmis atkurti nepriklausomą Lietuvą, t.y. vykdo vėlgį ne ką kita, kaip tąją konservacinę funkciją.

Aplamai paėmus, visi mes Lietuvoje, gal tik išskyrus pačius pikčiausius saugumietiško tipo kolaborantus, esame vienokio ar kitokio laipsnio tipiški konservacininkai. Konservacinė pozicija savotiškai lyg ir apjungia didelę dalį oficialių pareigūnų su daugeliu disidentų. Pirmieji stengiasi kaip įmanydami savo oficialios veiklos rėmuose gerinti respublikos materialinės egzistencijos sąlygas, kelti jos kultūros ir švietimo kokybę bei nacionalinį lygį (apie tai, kokių kompromisų tokia veikla reikalauja ir koks menkas, palyginti su tais kompromisais, jos teigiamas rezultatas, labai gerai parašė

A.M.Jurašienė savo straipsnyje "Galiu tik liudyti skausmą", paskelbtą ne tik lietuviškoje spaudoje, bet ir "Kontinento" žurnale, Nr.11, 1977, p.214-221), saugoti krašto gamtą, žemės ūkį ir pan. (norėčiau ryšium su tuo, kas pasakyta, vėl priminti T.Ženklio išsamų liudijimą apie paties A.Sniečkaus konservacinę veiklą paskutiniaisiais 20-25 jo gyvenimo metais, ir ne tik apie jo vieno; žr. "Akiračiai", 1974, Nr.3). O antrieji, nors ir protestuoja prieš tam tikrus valdžios veiksmus, bet daro tai dažniausiai pačios valdžios vertybių sistemoje, stengdamiesi apginti ar žmonių pilietines teises, ar atskiras tautines institucijas (kaip, pavyzdžiui, Katalikų Bažnyčią), ar kultūrinius bei gamtinius tautos resursus. Taip veikia ir "Helsinkio grupė", ir "LKB Kronika", taip argumentavo savo peticijas ir 17 000 asmenų, pasirašiusių laišką SNQ, ir Mindaugas Tamonis, ir kiti(4). Abiem atvejais turime reikalą su ta pačia konservacine veikla, besiskiriančia tik tuo, kiek ją kiekvienu atveju riboja atitinkamas konformizmo laipsnis, kuris apsprendžiams ne tiek įsitikinimais, kiek ta visuomenine pozicija, iš kurios ta konservacinė veikla vedama.

Štai kaip išreiškia savo principiškai konservacinį nusistatymą vienas iš garbingiausių mūsų disidentų, mano kairėje čia pat sėdintis Tomas Venclova: "Tokie keliai, kaip karas, prievartinė revoliucija, terorizmas ir t.t., nepriimtini (ir ne tik dėl grynai moralinių sumetimų, bet ir todėl, kad lietuvių tautą galėtų pražudyti)" ("Dirva", 1977, Nr.24). Ir kitoje vietoje: "Mes tik tikimės to, kad Lietuva galės likti gyva fiziškai ir kultūriškai bent iki šio šimtmečio pabaigos; iki to laiko disidentų sąjūdis gal ir išsaus pasikeitimus, kurie duos mums daugiau laisvės ir gal nepriklausomybę" ("Chicago Tribune", 1977.3.15).

T.Venclova: O ar pats nesutinki?

A.Štromas: Aš nesakiau, kad nesutinku. Aš tik norėjau parodyti, kokios tendencijos egzistuoja krašto pragmatiškai taktinėje politinėje sąmonėje, o be to, pademonstruoti, koks platus politinių nuotaikų bei pozicijų spektras įsirašo į bendrą konservacinio nusistatymo rėmą. Tęsiu toliau.

A.M.Jurašienė savo pranešime VLIK'o seime 1976.XII.4 dabartinio lietuvių tautos pasipriešinimo okupacijai pagrindinę liniją teisingai įžiūrėjo jos nepasidavime sovietizacijai, tame atsparume, "kurį mūsų tauta įsigijo kaip kokią priešnuodį spaudos draudimo metais" ir kuris "išliko ir persidavė ateinančioms kartoms". Nurodydama, kad okupacinė valdžia stengiasi visais jai įmanomais būdais tą atsparumą sulaužyti, ji konstatuoja: "Bet ir čia reikės laiko, kol šis reiškinys (atsparumo sunaikinimas - A.Š.) taps (o gal niekad netaps) masiniu. Šiandien mes galime didžiuotis lietuvių ištvėrme ir kūrybiškumu" ("Europos lietuvis", Nr.9, 1977.III.1). Taigi ir šiuo atveju susiduriame su tuo, kad konservacinė funkcija prilyginama tautinei rezistencijai, ir šiuo atveju taip pat matome pilną autoriaus su ja solidarumą, o per tai vėl įsitikiname konservacininkų fronto platumu, netgi, galima pasakyti, jo visaliaudiškumu.

Tam, kad iki galo išsiaiškintume konservacinio nusistatymo prigimtį ir reikšmę, turime vėl kryptis į jau kelis kartus cituotą T.Ženklio atvirą laišką "Akiračiams", pavadintą "Ko mes laukiame iš išeivijos?" Šiame laiške konservacinė linija jau tikrai išvystoma iki ištisos tautinės rezistencijos koncepcijos. T.Ženklys klausia išeiviją, ką jos leksikone reiškia žodžiai "laisvinamasis darbas", ir tęsia: "Ar tai reiškia, kad stengiamasi kurti Lietuvoje

pogrindines pasipriešinimo organizacijas? Mes tokių organizacijų veiklos neįsivaizduojame, ir, turiu atvirai pripažinti, dėl to nelabai tepergyvename. Kraujo jau buvo pralietas daugiau negu reikia, aukų skaičius sudarė apie trečdalią visos tautos, o rezultatai? Žinoma, šlovingi (ir tai ne visada) istorijos puslapiai; žinoma, gairės, į kurias atgavusi laisvę tauta galės lygiuotis. Bet tiems tikslams pasiekti galima buvo paaukoti ir mažiau gyvybių. Ką gi, istorijos nebepataisys, bet mokytis iš jos reikia. O pamoka mums atrodo gana aiški - savo jėgomis mes nuo sovietinio totalitarizmo neišsivaduosime. Kaip neišsivadavo netgi vokiečiai ir vengrai, lenkai ir čekoslovakai. Nepadės mums ir Vakarai (minėtoms tautoms iš jų pusės pagalba taip pat neatėjo), nes jiems dabar svarbiausia suvirtinti egzistuojantį status quo, tą jėgos subalansuotą situaciją, kuri susikūrė dabartiniame pasaulyje.

Taigi išvada viena. Visų komunistų pavergtųjų tautų (tame tarpe ir rusų tautos) likimas vienas, ir bus sprendžiamas jis viename taške - Maskvoje. Šio laiško ribose nėra reikalo svarstyti tų galimų kelių bei formų, kuriuose tas likimas bus sprendžiamas, arba to, kaip mes prie to sprendimo turėtume prisidėti. Svarbu tik pabrėžti, kad Tarybų valdžia pasmerkta žlugti pagal savo vidinės raidos dėsnius... ir... kad toji žlugimo valanda nebe už kalnų... Visos mūsų viltys turėtų būti sukoncentruotos į tą valandą, kada Maskva pagaliau nustos būti komunistine bei tarybine. Tik tada išauš ir mūsų laisvės rytas. Jis ateis nepriklausomai nuo to, ar skatinsime jį smurto ir kitais pogrindinio pobūdžio pasipriešinimo veiksmais. Ir tautos kūno saugumo sumetimais reikėtų palinkėti, kad tokie veiksmai mūsų tarpe nebūtų per plačiai paplitę... Taigi svarbiausias laisvinimo darbo profilis, kaip aš jį suprantu, glūdi tinkamame mūsų pasiruošime naujam, laisvam rytojui. Mes krašte privalome... daryti viską, kas įmanoma, kad išsaugotume tam rytojui optimaliame stovyje tautos kūną (kitaip sakant, atliktume savo konservacinę funkciją - A.S.). Gi jūs išsivijoje turėtumėte, mano supratimu, paruošti tautai naujus dvasinės bei socialiai politinės egzistencijos laisvėje pagrindus..." (Akiračiai, 1975 m. vasario mėn., Nr.2(66), p.5 ir 11).

Prašau atleisti už šią citatą, bet ji man atrodė nepakeičiama, norint išsamiau paaiškinti, ką reiškia konservacinis nusistatymas dabartinėje pragmatiškai taktinėje Lietuvos politinėje sąmonėje.

Plačiame "konservacionizmo" spektre esti visokių atšakų, visokių nuomonių, įvairaus išsilaisvinimo iš konformizmo pančių laipsnio, o tuo pačiu ir įvairaus veiklos intensyvumo bei rezultatyvumo lygio. Bendra visiems konservacininkams yra tai, kad jie tiki tuo, jog savo veiksmais saugo tautos integralumą rytojaus dienos laisvei. Tačiau vieni jų - aš juos pavadinčiau "grynais" konservacininkais, - toliau to neina, tik pačiais bendriausiais broūžais samprotaudami, kad imperijos ir politinės sistemos nėra amžinos, o tauta yra ir turi išlikti amžina. O kiti turi šiek tiek konkretesnių idėjų ir, kaip tas pats T. Zenklys (o taip pat ir eilė kitų), sieja Lietuvos laisvės valandą su totalitarinės bolševikinės santvarkos sugriuvimu Maskvoje. Todėl tam tikra pastarųjų dalis stengiasi užmegzti ryšius su Rusijos disidentais ir veikti bendrame su jais fronte (Lietuvos "Helsinkio grupė" yra turbūt yškiausias tokios veiklos bendrame fronte pavyzdys, bet tą bendrą veiklą demonstruoja ir LKB Kronika, ir kitos organizuotos Lietuvos disidentinio sąjūdžio formos). Taip iš konservacinio nusistatymo, jei jis pasiekia atitinkamą išsivystymo laipsnį, logiškai išplaukia ir aktyvistiškai disidentinis nusistatymas.

Tačiau be tokio konservaciškai disidentinio aktyvizmo, kuriam atstovauja čia sėdintis Tomas Venclova ar Jonas Jurašas, kunigas Zdebskis ar Antanas Terleckas(5), yra Lietuvoje ir spontaninio aktyvizmo pasireiškimų, iš konservacinės logikos visiškai neišplaukiančių. Ryškiausiu tokio spontaninio aktyvizmo pavyzdžiu reikia laikyti Romo Kalantos susideginimo aktą. Prie spontaninio aktyvizmo pavyzdžių priskaitytini ir visi buvusieji Lietuvoje masinio protesto veiksmai, tarp jų ir sukeltasis Romo Kalantos akto. Žinoma, galima būtų toliau tęsti grynai aktyvistinio nusistatymo pasireiškimų Lietuvoje analizę (pogrindžio veikla irgi į juos įskaitytina), tačiau aš verčiau apsisostiu ties Romo Kalantos aktu, kadangi būtent pažiūroje į jį labai ryškiai pasireiškė skirtumas tarp grynai konservacinio ir aktyvistinio nusistatymo pragmatiškai taktinės Lietuvos politinės sąmonės struktūroje, o taip pat ir tų dviejų nusistatymų pasiskirstymas piačioje mūsų visuomenėje.

Vertindama 1972 metų įvykius Kaune, visa maštančioji Lietuvos visuomenė pasidalino įgy į dvi gana ryškias nelygaus dydžio partijas: antikalininkus ir kalantininkus. Tų dviejų partijų pasiskirstyme aš ir matau griežtą skirtumą tarp grynai konservacinio ir aktyvistinio nusistatymo. Grynai konservacininkai (ir jų Luvo, mano pastebėjimu, didžiulė dauguma) užėmė griežtai "antikalininkiškas" pozicijas. Jie teigė, kad tokio aktyvistinio pobūdžio veiksmai nieko gero Lietuvai neduoda, o tik sustiprina Maskvos kontrolę krašte ir tuo dar daugiau suvaržo mūsų galimybes sėkmingai vykdyti konservacinio pobūdžio uždavinius; girdi, tokiais veiksmais statomos į pavojų optimalios tautos išsaugojimo sąlygos, kurias taip sunkiai bandoma bendromis pastangomis kurti.

"Kalantininkiškoji" mažuma, ją aš ir vadinčiau tikro aktyvistinio nusistatymo atstove, sveikino Kalantos žygį ir po jo sekusius įvykius, vertino juos be išlygų teigiamai. "Kalantininkai" su aukščiau minėtomis "antikalininkų" tezėmis nesiginčijo. Jie priimdavo visus be išimties pastarųjų argumentus (bet ne išvadas) ir net sutikdavo su tuo, kad gal iš tikrųjų būtų geriau, jei Kalantos žygio su visom jo pasekmėm visiškai nebūtų įvykę. Tačiau jie pridurdavo, kad tai visiškai bergždi samprotavimai, kadangi tokių spontaniškų, stipriomis bei nuoširdžiomis emocijomis pagrįstų įvykių nei planuoti, nei kontroliuoti neįmanoma. Ir jeigu taip atsitiko, kad jie įvyko, tai reikia juos tik sveikinti ir jais didžiuotis. Juk tokie įvykiai ir yra tos, anot Stefano Zweigo, žvaigždinės valandos: tautos istorijoje, kurių metu ir per kuriuos tauta sugeba save pačią atpažinti, suvokti ir įtvirtinti kaip istoriškai prasmingą bei pateisintą vietą. Per tokias žvaigždines valandas kuriasi tautos dvasinis kapitalas, o su juo formuojasi ir pati tauta. O todėl, anot jų, teigiamosios Kalantos žygio pasekmės istorinėje perspektyvoje žymiai persėvers visus tuos atskirus neigiamus, tačiau laikino pobūdžio reiškinius, kuriuos tas žygis irgi neabejotinai yra iššaukęs. Istorijoje aplamai nesti vien tik teigiamų ar neigiamų reiškinių ar įvykių. Visi jie turi savo neigiamas ir teigiamas puses, kurių santykį ir reikia kiekvienu atskiru atveju mokėti tinkamai įvertinti.

Žmonių, šitaip kalbėjusių, Lietuvoje 1972 metais buvo tikrai nedaug. Tačiau svarbu, kad vis dėlto buvo, kas rodo, kad aktyvistinis nusistatymas mūsų krašte niekada iki galo nebuvo pranykęs, kad jis yra ir liko gyvas. Įvairių pastarojo meto Lietuvos gyvenimo faktų analizė rodo, kad ak-

tyvistinio nusistatymo pozicijos po 1972 metų įvykių (ir ne be jų įtakos) žymiai sustiprėjo, nors jos vis dar turbūt yra mažumos pozicijos. Tačiau, kaip ten bebūtų, visa čia bandytoji išdėstyti Lietuvos politinės sąmonės analizė rodo, kad kraštas gana intensyviai ruošiasi tai savo pagrindinei žvaigždinei valandai, kada jis vėl taps laisvu ir nepriklausomu politiniu vienetu. Išėivijai reikia teisingai suprasti tautos krašte politinės sąmonės stovį, nuolatos sekti jo vystymosi raidą, nes tik tai leis jai padaryti atitinkamą indėlį į tos pagrindinės Lietuvai žvaigždinės valandos tinkamo paruošimo reikalą, tik tai įgalins ją suvaidinti mūsų krašto ateities istorijoje reikšmingą, jos padėti bei galimybes atitinkantį vaidmenį, tik tai suteiks jai pagrindą pilnai pateisinti dedamąsias į ją tautos kamieno krašte nemažas viltis.

Balgsiu aš tuo, kad palinkėsiu visiems čia esantiems sulaukti tų laikų, kada galėsime tokio pobūdžio susirinkimus rengti Vilniuje.

PASTABOS:

1. Tarp tokių įvykių reikėtų paminėti ir vėliau įvykusias vadinamąsias "futbolo riaušes" Vilniuje.
2. T.y. dokumentų pasirodžiusių iki 1977 m. vidurio, kada šis pranešimas buvo baigiamas ruošti. Kaip žinoma, 1977 m. antroje pusėje ir vėliau tokių nepriklausomybines nuotaikas atstovaujančių dokumentų atsirado ypač gausiai. Iš jų svarbiausias, savo aiškumu, pagrįstumu bei atviru pobūdžiu (tai nebe pagrindžio dokumentas, o atvirai konkrečių asmenų pasirašytas memorandumas) išsiskiriantis iš visų kitų, neabejotinai yra 1979.VIII.23 d. pareiškimas (vairių kraštų vyriausybėms dėl Baltijos valstybių nepriklausomybės atstatymo, pasirašytas 45 tų valstybių atstovų, iš kurių 38 yra lietuviai (žr. "Europos lietuvis", Nr.42, 1979.X.30). - 1980 m. pastaba.
3. Mirė 1977 metų gruodžio mėn. 15 d. - 1980 m. pastaba.
4. Vienintelė išimtis iš šios taisyklės, ir šia prasme naujo etapo Lietuvos disidentiniame judėjime pradžia, yra minėtas ankstesnėje 1980 m. pastaboje 45 Baltijos kraštų atstovų 1979.VIII.23 d. pareiškimas, tiesiog reikalaujantis tų kraštų nepriklausomybės atstatymo. - 1980 m. pastaba.
5. Antanas Terleckas, pasirašęs 45 Baltijos kraštų atstovų 1979.VIII.23 d. pareiškimą apie tų kraštų nepriklausomybės atstatymą, faktiškai paliko konservacinio disidentizmo gretas ir užėmė tiesioginės konfrontacijos su režimu poziciją. Neužilgo po to Terleckas buvo KGB organų suimtas.